

XVIII. YÜZYIL KLASİK TÜRK EDEBİYATI: MESNEVİLER*

Ahmet KARTAL*

ÖZET

Bu çalışmada önce Balasagunlu Yûsuf'un 1070 tarihinde kaleme aldığı Kutadgu Bilig'den XVIII. asra kadar olan dönem içindeki mesnevi edebiyatı hakkında kısa bilgi verilerek, her dönemin öne çıkan özelliği vurgulanmıştır. Akabinde XVIII. asır mesnevi edebiyatı kısaca değerlendirilip hüviyeti ortaya konulmaya çalışılmış, özellikle mesnevinin konusunda oluşan değişikliğe dikkat çekilmiştir. Daha sonra mesneviler konularına göre tasnif edilmiş, mesnevîler hakkında bilgi verilmiş, özelliği belirtilmiş ve değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca taşıdığı yenilikler dikkatlere sunulmuş ve üzerinde yapılan çalışmalar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Klasik Şiir, Şair, 18. yy.

XVIII CENTURY CLASSICAL TURKISH LITERATURE: MESNEVİ

ABSTRACT

Masnavi is one of the most widely used forms of classical Turkish poetry verse. Both the rhyming couplets formed themselves and to be free in the number of couplets, especially in off-balance as long mesnevi issues are discussed. In this study, we will give knowledge from Kutadgu Bilig which was written by Yusuf Has Hacıp than XVIII. century mesnevi literature in the period up to be informed about the short.

Keywords: Mesnevi, Classical poetry, poet, 18. century.

Balasagunlu Yûsuf'un Balasagun'da iken yazmaya başladığı ve Kaşgar'a gelerek orada tamamlayıp 1069/1070'te Karahanlı hükümdarı Tawgaç Buğra Han'a sunduğu *Kutadgu Bilig*, Türk edebiyatında yazılan ilk mesnevîdir. Anadolu'da ise XIII. asırda Yûnus Emre 1308 tarihinde *Risâletü'n-nushiyye* isimli mesnevîsini kaleme alarak, mesnevi yazma geleneğini başlatan şair olmuştur. Yazılan ilk mesnevîler genellikle toplumu çeşitli yönlerden bilgilendirmek, eğitmek ve terbiye etmek için kaleme alındıkları için, hem dil hem de üslup yönünden çeşitli problemleri bünyesinde barındırmakla birlikte basit, sade ve akıcı bir özelliğe sahiptirler. Özellikle sarayın kurumsallaşmasıyla birlikte bedîi hissiyata ve belli bir kültür seviyesine hitap eden, yüksek zümreyi hedef alan ve estetik hüviyete sahip eserler kendisini göstermeye başlamıştır. Artık şairler bu tip mesnevîlerde hikâyeyi adeta tasvir çizmek ve böylece kendilerini ispatlamak için bir fırsat olarak kullanmışlardır (Şentürk 2002: 47). XV. asır, Türk mesnevîciliğinde ve dolayısıyla edebiyat tarihimizde mühim bir dönüm noktasını ve sıçrama taşını teşkil etmektedir. İstanbul'un fethiyle birlikte oluşan ideal ve anlayış tarzı ile İstanbul'un ilim ve kültür merkezi olması hem daha önce oluşmaya başlayan saray edebiyatının güçlenmesine hem de âlimlerin, sanatkârların ve şairlerin

* Bu çalışma, daha önce Azerî Türkçesiyle yayımlanan "Türk edebiyatı Tarihi" (Bakı 2010) isimli kitabın I. cildinde yer alan "XVIII əsrdə Məsnəvi" (s. 165-87) başlıklı yazının tekrar ele alınıp genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: ahmetkartal38@gmail.com

burada toplanmasına vesile olmuştur. Bu da her alanda olduğu gibi Türk dili ve edebiyatının ilerlemesine katkı sağlamıştır. Nitekim bu dönemde sanat endişesi ile yazılan eserler ön plâna çıkmış; dile, nazım unsurlarına, konuya, mecaz sistemine hâkimiyet ve bu yolda gösterilen ustalık, itina, incelik ve titizlik daha önceki asırlarla mukayese edilmeyecek bir seviyeye yükselmiştir (Tolasa 1982: 2). İlk önceleri hemen her aşk hikâyesi nazmeden şair, eserine İran kaynaklı bir mesnevîyi esas alıp kelime kelime tercüme ederken, bu asırda yetişen Hassân, Tâcîzâde Cafer Çelebi ve Sûzî Çelebi gibi şairler değil tercüme etmek başkalarının kullandıkları konu ve hayalleri bile kullanmayı ayıp sayarak yepyeni bir zihniyetle ortaya çıkmışlardır. Meselâ Tâcîzâde “*icâd*”cı ve “*hayâl-i hâs*” sahibi olmak gerektiğini ileri sürerek tercümeciliğin fazilet ehli için basitlik ve cehalet olduğunu, Sûzî Çelebi ise, mesnevî konularını birer bostana benzeterek girdiği her bostanda tanıdık bir ayak izi gördüğünü, meyvelerinin toplanmış olduğunu, fakat “*dilkeş gazavât-nâme*” konusu henüz işlenmemiş bir bostan olduğundan bu konuda çalışmaya karar verdiğini belirtmiştir. Özellikle Hassân mesnevîsine yerleştirdiği her edebî tasvirde kendinden önceki şairlerin kullandıkları en yaygın benzetmeleri dahi kullanmamaya veya bambaşka bir tarzda işlemeye adeta azmetmiş ve mesnevîsindeki hemen her mısraa kendi mührünü vurmuştur (Şentürk 2002: 778).

Şairlerimizde görülen bu yeni fikirler neticesinde, mesnevîlerimizde zaman, mekân, şahıslar kadrosu ve konu itibarıyla yenileşme, daha doğrusu yerleşme hareketi başlamıştır. Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si ve Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si ile Osmanlı ülkesinde cereyan eden orijinal konuları aksettiren “*sergüzeşt*” nevinin ilk mahsulleri verilmiş; bu gibi eserler XVI. asırda gelişmeye başlayan *şehrengiz*, *sûr-nâme*, *sâkî-nâme* vb. konulu eserlere de zemin teşkil etmiştir (Şentürk 2002: 778).

XVI. asırda ise mesnevi edebiyatı en olgun dönemini yaşamıştır. Özellikle her alandaki istikrar ve gelişim buna etki eden en önemli faktör olmuştur. Sanat yönü ağır basan mesnevîlerin sayısında önemli bir artış dikkat çekmektedir. XVII. asır ise mesnevi için bir kırılma noktası olmuştur. Aynen XVIII. asırda olduğu gibi, kendi içerisinde şairler için çekim merkezi olabilecek yeni terkiplere ulaşamayan (Horata 2006: 543) mesnevîde gerileme ve zayıflama kendisini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. Ancak dönemin birçok mesnevîsinde gerçek konuların ve sosyal çevrenin esas alınması, sanatçının dönemin siyasi, sosyal ve kültürel konuları hakkında değerlendirmelerde bulunması, bir önceki asrın alegorik mesnevîlerinden farklı bir anlayışın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu da geçmiş asırlardan farklı olarak yerli malzemeye temayülü göstermektedir (Bilkan 2006: 291). Mesnevîdeki bu yenilik anlayışı, aynen XVIII. asırda da kendisini göstermektedir. Şeyh Gâlib dışındaki mesnevi şairleri bu yeniliği, günlük hayatı ve konuşma dilinin kendine has lügatini şiire taşımakta bulmuşlardır. Bundan dolayı günlük hayattan çeşitli kesitlerin sunulduğu yerli mesnevîler oldukça rağbet bulmuştur (Horata 2006: 544). Bu asırda yazılan mesnevîleri, konularına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

Dinî-Ahlakî-Tasavvufî Mesnevîler

XVII. asırda olduğu gibi bu asırda dinî-ahlâkî-tasavvufî mesnevîlerin hem sayısında hem de türünde önemli azalma olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle tasavvufî konulu mesnevî bir iki önemsiz örneğin dışında hemen hiç kaleme alınmamıştır. Buna rağmen dinî ve ahlâkî konulu mesnevîlerin biraz daha rağbet gördüğü görülmektedir. Özellikle öğüt vermek amacıyla kaleme alınan mesnevîlerin sayısı diğerlerine göre dikkat çekmektedir. Türünün önemli örneklerinden olan *Hayriyye*'nin orijinalitesine sahip bulunmamasına rağmen, ondan hareketle yazılan Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'si özellikle muhtevastan dolayı beğenilip kabul görmüştür. Nahîfî'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini aynı vezin ve formda üslubunu da koruyarak mükemmel bir şekilde Türkçeye tercüme ettiği eseri bu asrın en dikkate değer eserlerinden olmuştur. Bu dönemde yazılan dinî-ahlâkî-tasavvufî mesnevîler şunlardır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Bu dönemde, geçen asırlarda olduğu gibi yüz hadislerin manzum olarak tercüme ve tertip edildiği görülmektedir. İsmail Belîğ (1079/1668-1142/1729) tarafından 1136/1723'te nazmedilen *Gül-i Sad-berg* (Abdulkadiroğlu 1999: 151-99; Öztoprak 1994: 86-97, 576-612), ibadetlerle ilgili seçilmiş yüz hadisten her birinin birer beyitle açıklandığı manzum yüz hadis tercümesidir. Her hadis bir gül yaprağına benzetilerek tamamı için yüz yapraklı gül çağrışımından hareketle, esere *Gül-i Sad-berg* denilmiştir. Dilinin sadeliği, üslubunun güzelliği ve hadis tercümelerinin kısalığı ile dikkat çeken eser, 183 beyit olup aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmıştır.

Hız. Muhammed'in hayatı çerçevesinde nazmedilmiş bazı eserler de, bu dönem mesnevîleri arasında yer almaktadır. Türklere has olup, bu şekliyle diğer İslâmî edebiyatların hiçbirinde görülmeyen “mevlid” türü, bilindiği üzere Hız. Muhammed'in doğumunu, peygamberliğini, mucizelerini, miraç ve vefatı ile savaşlarını konu alan manzum eserlerdir. Geçmiş asırlarda olduğu gibi bu yüzyılda da, bazı mevlidler kaleme alınmıştır. Nahîfî, Ahmed-i Mürşidî, Salâhî Abdullâh-ı Uşşâkî, Darendeli Bekâî, Beyzâde Mustafâ, Necîbî, Mehmed Hamdî Hüseyinî, Selâmî Şeyh Mustafâ ve Âkîf bu dönemde mevlid kaleme alan şairlerdir (Köksal 2010: 56-58). Bunlardan Nahîfî'nin *Mevlid* (Ceyhan 2000; Karaca 1999)'i aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup 1111 beyittir. Eserde özellikle Hız. Peygamber'in doğumu gerek manevî gerekse tabii yönleriyle geniş ölçüde anlatılmış, hayatının diğer safhaları ise kısaca özetlenmiştir. Başlık bulunmayan bölümler birbirinden birer satır aralığı ile ayrılmıştır. Didaktik mahiyette yazılan eserde kullanılan dilin ağırlığı ve üslubun kuruluşu dikkat çekmektedir. Ancak şair Hız. Peygamber'in doğumuyla ilgili hadiseleri hikâye ederken meramını rahatça, ustalıkla ve büyük bir samimiyetle anlatmış, dili kullanırken de bütün hünerini göstermiştir. Eserin halktan ziyade okumuş, belirli bir kültür seviyesine ulaşmış kişilere hitap ettiği görülmektedir. Bu dönemde yazıldığı tahmin edilen La'lî-zâde Edîb'in *Mevlid*'i, 213 beyit olup aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Mevlid merasimlerinde okunman için değil de, bir sanat eseri ortaya koymak için yazılan eserde şair, son derece muğlak, kapalı ve sanatlı bir anlatımı tercih etmiştir. Şairin üslubunun esasını teşkil eden tasvirlerle dolu olan eserde, olaylara pek az yer verilmiştir (Köksal 2010: 545-74). Abdullâh Salâhî'nin *Mevlid*'inde sadece mevlid ve miraç fasılları yer almaktadır. Eserde Hız. Peygamber'in, doğumu ve miraçta Cenâb-ı Hak'la konuşması geniş olarak anlatılmıştır (Ceyhan 1998: 49). Vâsik ise, Hız. Peygamber'in doğumuyla ilgili bir mesnevî kaleme almıştır (İKTYDK 1967: 761). Vahîd Mahtûmî'nin Hız. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin hakkında kaleme aldığı mesnevîsini de burada belirtelim (İKTYDK 1967: II/647).

Hız. Peygamber'in hayatı çerçevesinde işlenen konulardan olan *hicret*, gerek “sîre(t)”lerin gerekse “mevlid” ve benzeri bazı eserlerin içersinde yer alsa da, nadiren müstakil bir eser olarak da işlenmiştir. Nahîfî'nin aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazdığı 788 beyitlik *Hicretü'n-nebî* (Çelebioğlu 1987)'si bu tip mesnevîlerdendir. Sebeb-i te'lif ve hâtime bölümleri olmayan esere, besmele, hamdele, tevhîd ve naat bölümlerini oluşturan beyitlerle başlanmakta, kısaca Hız. Peygamber'in doğumundan, çocukluğundan, Hız. Hatice ile evlenmesinden, Miraç ve nübüvvetin gelişinden bahsedildikten sonra, 162. beyitten itibaren asıl konuya geçilerek Hicret hadisesi anlatılmaktadır. Burada Hız. Peygamber'in yatağını Hız. Ali'ye bırakıp Hız. Ebubekir'le Mekke'den ayrılması, müşriklerin tertip ve takipleri, Hız. Peygamber'in Hız. Ebubekir'le mağaraya girmesi, süt mucizesi, hilyesi, Medinelilerin büyük bir heyecanla Hız. Peygamber'i karşılamaları ve Hız. Halid'in misafiri olması işlenmiştir. Naat hüviyeti taşıyan eser, devrine göre sade bir dille yazılmasına rağmen, klasik şiirimizin edebî sanat ve hususiyetlerinin başarıyla uygulandığı beyitleri de yer yer bünyesinde barındırmaktadır. Bu çerçevede değerlendirilebilecek Şeyhülislâm İshak Efendi'nin *Bi'set-nâme* (Doğan 1990: 32-33, 39-94)'si de Hız. Muhammed'in peygamberliğini konu edinmektedir. Aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan eser, 278 beyittir. Beyit sayısı Hız. Muhammed'e peygamberlik verilışinden vefatına kadar geçen yirmi üç

Turkish Studies

senenin aylarının toplamı kadardır. Hz. Peygamber'in doğumu ve peygamberlik çağına gelişinin kısaca değinildiği eserde, vahye muhatap oluşu uzun olarak anlatılmıştır. Yer yer bazı mucizelerine de işaret edilerek, Hz. Peygamber'in ahlâk ve şanınin yüceliğinden de bahsedilmiştir. Eserin dili, İshak Efendi'nin gazel ve kaside tarzındaki diğer manzumelerine nazaran daha sadedir. Bu da eserin sanat endişesi güdülmeden halka yönelik kaleme alındığının göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

Abdûlbâkî Ârif Efendi (öl. 1125/1713)'nin değişik aruz kalıplarını kullandığı 321 beyitlik *Mi'râciyye* (Küleççi I/1999: 142)'si de Hz. Peygamber'in hayatı etrafında kaleme alınan mesnevilerdendir. Aruzun altı değişik kalıbının kullanıldığı eser, 12 beyitlik tevhid ve 11 beyitlik münacat ile başlamaktadır. Daha sonra miraç hadisesinin gerçekleştiği andan başlanarak Hz. Peygamber'in Kudüs'e gidişi, felekleri geçişi ve en yüksek feleğe ulaşması anlatılmıştır. Eserde asıl konunun işlendiği beş bölüm başlığından önce, mensur kısımlar bulunmaktadır. Süleyman Nahîfî (1643?-1738)'nin de 1159 beyitten oluşan bir *Mi'râcü'n-nebî*'si vardır. Aruzun "müfteilün müfteilün fâilün" kalıbıyla yazılan eserde, sahih hadislerle dayanılarak Hz. Muhammed'in göğe yükselişi her yönüyle anlatılmıştır. Özellikle Nahîfî'nin, eserini oluştururken doğru rivayetleri tercih etme konusunda gösterdiği titizlik, mesneviye benzerleri içerisinde edebî kıymetiyle birlikte ilmî bir değer de kazandırmıştır (Küleççi I/1999: 154; Ceyhan 2000: 99). Şeyh İsmail Hakkî-i Bursevî (1652-1725) ise 475 beyit civarında olan *Mi'râciyye*'sini aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla kaleme almıştır. Bu eser, miraciye türünün başta gelen örneklerindedir (Küleççi I/1999: 149; Yurtsever 2000: 47). Nâyî Osman Dede'nin de bir *Mir'râciyye*'si bulunmaktadır (Ünver 1986: 459). Nahîfî'nin nüshası şu an için kayıp olan Hz. Peygamber'in savaşlarını aruzun "feülün feülün feülün feül" kalıbıyla ve Farsça olarak kaleme aldığı 1000 beyit civarında, *Gazâvât-ı Nebvî* isminde bir mesnevîsi vardır (Ceyhan 2000: 100). Nevres-i Kadîm (öl. 1761-62)'in ise, Bedir Gazvesi'ni anlatan bir eseri bulunmaktadır. Bir arkadaşının tavsiyesi üzerine kaleme alınan, dilinin ve üslûbunun sadeliği ile dikkat çeken eser, aruzun "mef'ûlü mefâilün feülün" kalıbıyla yazılmış olup 371 beyitten oluşmaktadır (Akkaya trhs.; BTK 1997: 6/372; Horata 2006: 545).

Hz. Peygamber'in mübarek vücut yapısı ve güzel sıfatları hakkında Hâkânî tarafından 1007/1598-99 tarihinde tamamlanıp Cıgala-zâde Yûsuf Sinan Paşa'ya sunulan *Hilye-i Sa'âdet*'in etkisiyle daha sonraki asırlarda çeşitli hilyeler kaleme alınmıştır. Nitekim bu asırda Ârif Süleymân tarafından, Hâkânî'nin *Hilye*'sine nazire olarak başarılı bir şekilde aruzun "feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılan *Hilye-i Nebvî*, 463 beyittir. Hakanî'nin edasını hatırlatan ifadelerin ve kullanımların yer aldığı eserin sonunda şair, "İ'tirâf ve İstigâse" başlığı altında eserini yazma sebebini açıklamıştır (Sarıcı 2001; Alıcı, 2004; Kocatürk 1970: 525). Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (öl. 1197/1782-83)'nin Hakanî'nin *Hilye*'sine nazire olarak 1153/1740 yılında aruzun "feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazdığı *Hilye-i Hasaneyni'l-ahseneyn*, Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ile Hüseyin'in hilyelerinden oluşmaktadır. 413 beyit olan mesnevînin ilk 259 beyti Hz. Hasan, geriye kalan 154 beyti ise Hz. Hüseyin ile ilgilidir. Konusu itibariyle orijinal olan eserde yer alan kafiyesi Arap alfabesine göre tertiplenmiş naat de tarzının yeniliği itibariyle dikkat çekmektedir (Küleççi I/1999: 76; Üzer 2002: 8-91). Nahîfî (1643?-1738)'nin de bu türden olan *Hilyetü'l-envâr* (Yasav 1995; Usluer 1994)'ı aruzun "müfteilün müfteilün fâilün" kalıbıyla 1099-1100/1688 tarihinde yazılmış olup yaklaşık 4100 beyitten oluşmaktadır. Nahîfî'nin naatlardan oluşan divanı şeklinde nitelendirilen bu eserin, esasında hilye türünden bir mesnevî olduğu anlaşılmıştır. Eser, *Hilye-i Hakanî*'ye nazire olarak yazılan Cevrî'nin *Hilye-i Çihâr-yâr-i Güzîn*'i ve Neşâtî'nin *Hilye-i Enbiyâ*'sından sonra türünün edebiyatımızdaki en başarılı örneklerinden biridir. Nahîfî Hakanî'nin eserinde bahsetmediği birçok haber ve rivayetleri de naklederek Hz. Peygamber'in portresini daha geniş olarak tavsif etmiştir. Şair eserini, Hz. Peygamber'in hilyesini görenler hakkındaki müjdelere ulaşmak, onun şefaatine nail olmak ve hayır duayla anılmak ümidiyle yazmıştır (Ceyhan 2000: 100-101). Bu asrın mutasavvıf şairlerinden Selâmî'nin de Hz. Peygamber'in dış vasıflarını tasvir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

eden bir hilyesi bulunmaktadır. Türünün sıradan örneklerinden olan eser, matbu *Dîvân*'ının başında yer almaktadır (Kocatürk 1970: 562).

Bu asırda Hazret-i Mevlânâ ile ilgili de çeşitli hilyelerin kaleme alındığı görülmektedir. Bunlardan Lutfî Mehmed Dede'nin *Hilye-i Mevlânâ*'sı bu konuda yazılan ilk eser olup konusu itibariyle orijinallik göstermektedir. Mevlânâ'nın fizikî ve manevî portresinin çizildiği eser, 1100/1688-89 tarihinde aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmış olup 126 beyitten oluşmaktadır (Erdoğan 2008; Göre 2008 ; Üzer 2002 : 92-131). Bu asırda kaleme alınan hilyelerden bir diğeri Bursalı Ali Rızâ'nın 45 beyitlik *Hilye-i Hazret-i Mevlânâ* (Külekçi I/1999: 93; Üzer 2002: 132-48)'sıdır. Lutfî Mehmed Dede'nin eserinden sonra, Mevlânâ için yazılmış ikinci hilyedir. Aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan mesnevî, Mevlânâ'nın görünüş, davranış ve şahsiyetini konu edinmektedir. Bu eser de konusu itibariyle orijinal bir hüviyete sahiptir. Neccâr-zâde Şeyh Rızâ'nın *Hilye-i Hâce Bahâeddin Şâh-ı Nakşbend*'i, aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup 75 beyittir. Şâh-ı Nakşbend hakkında yazılan hilye, konusu itibariyle edebiyatımızda tekdir. Şair, eserinde sûretten ziyade sîreti ön plana çıkarmış, şeyhin gönünden, sözünden, ilminden, himmetinden çokça bahsederken birkaç beyitle yer verdiği sûrete de mücerret ve tasavvufî manalar yüklemiştir. Özellikle eser bu yönüyle diğer hilyelerden ayrılmaktadır (Üzer 2002: 201-30).

Konusu itibariyle dikkati çeken eserlerden olan *Risâle-i Regâibiyye*, Salâhî'nin edebiyatımıza kazandırdığı bir türdür. Üç ayrı dilde yazılan eserin Türkçesi *Regâibiyye* (213 beyit), Arapçası *Râkımetü'l-Acâib fî-Leyleti'r-regâib* (195 beyit); Farsçası *Destânçe-i Acâib der-Leyle-i Regâib* (197 beyit) adlarını taşımaktadır. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan eserde, Hz. Peygamber'in Regâib gecesi ana rahmine düştüğü rivayetine dayanılarak konu işlenmekte ve mucizeleri anlatılmaktadır (Üzer 2002: 16).

Şâkir Ahmed Paşa'nın *Kur'ân-ı Kerim*'le ilgili olan *Tertîb-i Nefis* isimli mesnevîsi, bu asırda konusu ile dikkati çeken eserlerdendir. Eserde, surelerin adı ve kaç ar ayetten oluştuğu, secde ayetleri, ihtilaf edilen ayetlerin neler olduğu ve bazı ayetlerin faziletleri üçer beyitle açıklanmıştır. Ayrıca Kur'ân cüzlerinin hangi surede ve hangi ayette başladığı da belirtilmiştir. Şair, özellikle “müttefik” ve “muhtelif ayetler” konusundaki eserlerin Arapça olarak kaleme alınmasından dolayı, bu ayetler üzerinde durmayı tercih etmiştir. Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla 1212/1797 tarihinde yazılan *Tertîb-i Nefis*, 489 beyitten oluşmaktadır (Yıldız 2008). Şâkir Ahmet Paşa'nın iki ayrı mesnevîden oluşan *Ravd-ı Verd* isimli bir eseri daha bulunmaktadır. İlk mesnevî *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, ikincisi ise *Gazve-i Bedr A'zamü'l-gazavât* ismini taşımaktadır (Yıldız 2008: 181-82).

Bu asırda toplumu, özellikle de çocukları eğitmek, terbiye etmek, yetiştirmek ve çeşitli konulara dikkatlerini çekmek amacıyla nasihatnamelerin kaleme alındıkları görülmektedir. Sünbül-zâde Vehbî, oğlu Lutfullah'ın “güzel huylara sahip olarak büyümesi ve yüce rütbelere erişmesi”ne yardımcı olması düşüncesiyle Nâbî'nin *Hayriyye*'sini örnek alarak *Lutfiyye-i Vehbî* (Beyzadeoğlu 2004)'yi kaleme almıştır. Dönemin ilim ve anlayışına ışık tutan mesnevî, aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmış olup iki beyitlik tarih kıt'asıyla birlikte 1181 beyittir. Şairin ifadesiyle bir haftada yazılan ve eğiticilik yönü ağır basan eser, âhenkten ve titizlikten yoksun olması ve Nâbî'nin eserindeki orijinaliteye sahip bulunmamasına rağmen, özellikle muhtevâsından dolayı beğenilip kabul görmüştür. Pek çok noktada Nâbî ile aynı düşünceye sahip olan Vehbî, oğluna faydalı ilimler olarak kabul ettiği tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerle tıp, mantık, tarih ve edebiyat gibi bilimlere temayül göstermesini tavsiye etmiş; felsefe ve musikîye itibar etmemesini tembihlemiştir. Ayrıca Nâbî'nin *Hayriyye*'sini de okumasını istediği oğluna birçok dinî ve ahlâkî öğüt vermiştir. Böylece Vehbî, hurafe ve zararlı alışkanlıklara da yer verdiği eseriyle, oğlu Lutfullah'ın şahsında o günün insanını terbiye etmeyi amaç edinmiştir. Zarîfî'nin dinî, tasavvufî ve ahlâkî nasihatlerden oluşan *Pend-nâme* (Arslan 1994)'si aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla

Turkish Studies

kaleme alınmıştır. Bu dönemde yazılan nasihatnameler içerisinde dikkat çeken eserde şair, tasavvuf ehli olmanın da verdiği zarafet ve hoşgörü çerçevesinde insan ilişkilerini ve insanın Allah'a karşı sorumluluğunu ön plana çıkararak 135 fasıl hâlinde öğütlerini sade bir dil ve akıcı bir üslupla sıralamıştır. Eser, sonunda yer alan ve “mefâilün mefâilün feülün” vezniyle nazmedilmiş 103 beyitlik *Risâle-i Tasavvuf-nâme* (Arslan 1994: 94-101)'yle birlikte 1174 beyitten oluşmaktadır. Seyyid Mehmed Emrullah Emirî Çelebi (1625/1724), oğluna hitaben aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazdığı 196 beyitlik *Nasihat-nâme-i Emîrî* isimli kısa mesnevisinde, daha çok sosyal konular hakkında bilgi vermiştir (Kaplan 2002: 795). Müellifi belli olmayan *Öğüt-nâme*, aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmış olup 99 beyitten oluşmaktadır. Eser, dünyanın fani oluşu, ölüm ve insanın belli yaş dönemleri ile ilgili öğütleri ihtiva etmektedir (Kaplan 2002: 796). Abdî mahlasını kullanan Akhisarlı Şeyhülislâm Vassâf Abdullah Efendi (1174/1760)'nin çeşitli nasihatler ile *Gülistân*'dan tercüme edilen bazı hikâyelerden oluşan *Hayâl-i Behcet-âbâd*'ı aruzun “mefûlü mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmış olup 1500 beyittir (Kaplan 2002: 796). *Pend-nâme-i Nâimüddîn-i Temişvârî* ismiyle de anılan *Silk-i Cevâhir*, Nâimüddîn-i Temişvârî tarafında 1182/1768 tarihinde aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. 14 yapraktan oluşan eserde, atasözlerinden hareketle çeşitli nasihatler verilmiştir (Kaplan 2002: 796). Diyarbakırlı Seyyid Ahmed Mürşid Efendi'nin 1159/1746 tarihinde Aydınlı Mürîdî'nin *Pend-i Ricâl*'ine nazire olarak yazdığı *Pend-i Mürşidî* veya *Nasihat-nâme-i Mürşidî* (Güçlü 1968; Gürtunca 1973; Mermutlu 1996; Karpınar 1999; Türkeri 1999) isimli geniş hacimli mesnevîsinde dinî konularla bazı ilmî ve benzeri konular hakkında öğütler verilmiştir. Eserin ihtiva ettiği tefekkür ve ifade, halkın anlayabileceği seviyede olup özellikle XIII. asırdan beri gelen dinî-didaktik eserlerin genel üslubuna uygunluk göstermektedir. Hiçbir yenilik ve orijinallik taşımayan eser, bu tip eserlerin bir özeti, bir temsilcisi ve yeni bir mistik örneği şeklinde kendini gösterdiği için, çok geçmeden tanınmış, benimsenmiş ve yayılmış, hatta *Mevlid* ve *Muhammediyye* sırasına girerek geniş halk kitlesi arasında en çok okunan eserlerden biri olmuştur. Bu özellikleriyle XVIII. yüzyılda kemiyet ve keyfiyet bakımından zayıflamağa başlayan bu çeşit halk eserlerinin temsil ettiği hamleye yeni bir ivme kazandırmış, geniş sahası ve tesiriyle de eski ve geleneksel İslâmî-dinî kültürü yeniden perçinlemiştir (Kocatürk 1970: 559). Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” ve “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıplarıyla yazılan eser, eski harfli olarak basılmıştır (*Pend-i Ahmediyye*, İstanbul 1309). Şeyh İbrahim Nazirâ (öl. 1188/1774)'nın bugün için kayıp olan *Pend-nâme* isimli bir mesnevisi vardır. Edirneli Örfî'nin aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılan ve 47 beyitten oluşan *Nasihat-nâme*'sinde, kâmil bir kimsede bulunması gereken özellikler belirtilmiştir (Gürgendereli trhs.: 445-55). Necîb mahlasıyla şiirler söyleyen Sultan III. Ahmed'in Sultan I. Mahmûd için kaleme aldığı *Nasihat-nâme* (İKTYDK 1967: II/692), bir sultan tarafından kaleme alınması yönüyle dikkat çekmektedir. Emîrî-i Kadîm ise, 146 beyitten oluşan ve oğluna verdiği çeşitli öğütlerden oluşan bir *Nasihat-nâme* kaleme almıştır (İKTYDK 1967: II/644). Konu, ruh ve tertip yönünden *Muhammediye*'ye çok benzeyen Kaygulu Halîl'in *Hâdiü'l-uşşâk*'ı, *Muhammediye-i Sâni* adıyla da anılmaktadır. Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si, Mürşidî'nin *Ahmediye*'si ve benzeri eserlerde olduğu gibi, dinden, îlâhî aşktan, imandan, ibadetten, ahlâktan, ahiretten bahsedilmekte; bu konular anlatılırken ayetlere, hadislere ve tefsirlere dayanılmakta; şeriat ve didaktik hava hâkim kılınarak, öğütler arasında eski hikâyeler tekrarlanmaktadır. Ayrıca eserde Hz. Peygamber'in doğumu, hayatı, faziletleri ve ölümü ile Hz. Fâtıma, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin'in ölümüne de yer verilmektedir. Nazım şekli ve vezin yönünden dikkat çeken eserde 16'lı hece vezniyle kaside nazım şeklinde yazılmış manzumelerle 8'li ve 11'li mesnevîler birbirini takip etmektedir. Dili, üslûbu ve anlatımı sade olan eser, ruh bakımından orijinal olmasa da, dil ve şekil bakımından edebiyatımızda önemli ve anlamlı bir hüviyete sahiptir (Kocatürk 1970: 563-64). Nazîm (İKTYDK 1967: II/648) ve Lebîb (İKTYDK 1967: 897) de bu asırda nasihatname yazan şairlerdendir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Vahid Mahtumî'nin *Sergüzeşt-i Garîb-i Bagdâdî*'si, didaktik bir hüviyete sahip olup insanlara öğüt vermek amacıyla aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. 120 beyit olan eserde, Garîb-i Bagdâdî isimli kimsenin başından geçen ibret dolu hikâyesi, akıcı bir üslupla anlatılmış, âdetâ bir masal atmosferi içine çekilen okuyucunun dikkati hırs ve tamahın zararlarına, kanaatin ise faydalarına çekilmek istenmiştir (Kahraman 1995: I/62; 2006: 102). Lebîb-i Âmidî'nin “Ta'rîf-i Erkân-ı Salâtiyye Hâricen ve Dâhilen” başlıklı 13 beyitten oluşan didaktik mahiyette küçük bir mesnevîsi vardır. Aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan mesnevîde, namazın içindeki ve dışındaki şartlar belirtilmiştir (Kadıoğlu 2003: 384-85).

Edebiyatımızda hemen her konuda manzum veya mensur olarak çeşitli “fazîlet-nâmeler”in kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar, ya İslâm âleminin mukaddes şehirlerinin faziletine, tarihine ve çeşitli hususiyetlerine dair ya mabet, halife, şahıs ve milletlerin fazilet ve hususiyetlerine dair ya da değişik konularda yazılmışlardır. Nahîfî'nin *Fazîlet-i Savm-ı Şehr-i Ramazân* (Çelebioğlu 1972) adlı mesnevîsi bu tip eserlerdendir. Oruç tutmanın faziletlerinden, oruca niyet etmenin gerekliliğinden ve fitır sadakasından bahsedilen eser, 253 beyit olup aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla kaleme alınmıştır.

Mübârek-nâme-i Esrâr (Horata 1998: 39-42), Esrâr Dede tarafından Mevlevî tarikatında belirli günlerde tertip edilen ayinlerde yapılan seman mahiyetini belirtmek amacıyla kaleme alınan 145 beyitlik küçük bir mesnevîdir. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan ve tasavvufî-didaktik mahiyette olan mesnevîde, hüküm cümlelerinden oluşan açıklayıcı, monoton bir üslup hâkimdir. Şair bunu kırabilmek ve şiirine âhenk ve akıcılık kazandırabilmek için sık sık mısra başı kafiyelere başvurmuştur. *Mübârek-nâme-i Esrâr*, Esrâr Dede'nin matbu divanının sonunda yayımlanmıştır (*Dîvân-ı Belâgat-unvân-ı Esrâr Dede Efendi*, İstanbul 1257, s. 148-53). Esrâr Dede, Ahlîğin ahlâkî yönü üzerinde durduğu ve yârâna (Mevlevîlere) hediye etmek için kaleme aldığı *Fütüvvet-nâme-i Esrâr* (Horata 1998: 42-46) isimli mesnevîsini 1211/1796'da tamamlamıştır. *Fütüvvet-nâme*'nin giriş kısmında, nispeten ağır, tavsifî bir üsluba karşılık; konunun işlendiği asıl bölümde, basit, sade ve kuru bir anlatım hakimdir. Aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan eser, 176 beyit olup matbu divanının sonunda neşredilmiştir (*Dîvân-ı Belâgat-unvân-ı Esrâr Dede Efendi*, İstanbul 1257, s. 153-60). Esrâr Dede'nin her iki eseri de, türünün sıradan örneklerindedir. İbrâhîm Hakkî'nin ise, aruzun “feülün feülün feülün feül” kalıbıyla dervişler için yazdığı ve *Vasl-nâme* adını verdiği 116 beyitten oluşan bir mesnevîsi vardır (Küleççi 1997 : 89-98).

Zâtî Süleyman Efendi'nin *Sevânihu 'n-nevâdir fi-Ma'rifeti'l-anâsır* (Arslan 1994a) isimli mesnevîsi, aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmış olup 846 beyitten oluşmaktadır. Eserde “anâsır-ı erba'a” ve özelliklerinden, bunların insan üzerindeki etkilerinden, insanın yaratılışından, “âlem-i ekber” ve “âlem-i asgar”ın ne olduğundan, nefsi bilmenin Allah'ı bilmek olduğundan, dört unsurun tabiatından, insanın âlemin özü olduğundan, akl-ı küll, akl-ı münebbih, akl-ı ma'ad ve akl-ı ma'aşın ne olduğundan ve özelliklerinden tasavvuf umdeleri içerisinde bahsedilmiştir. Şair eserinde, XIV. asrın didaktik tekke şiirini yine o dönemin ilmî çerçevesi içinde yeni bir kalıba dökerek XVIII. asır Osmanlı toplumuna sunmuştur. Devrin ilerleyişi karşısındaki bilginin farkında olmayan şair, ilim ve müsbet görüş bakımından da ileri gitmediği gibi mistik yönden de insan ruhuna yeni bir şey kazandıramamıştır. Dil ve ifade yönünden de kusurlu olan şair, ne sanat ne de fikir bakımından bir orijinalite gösterememiş, adeta tekke edebiyatının şeklen olduğu gibi, ruhen de çöküşünü göstermeğe başlamış gibidir (Kocatürk 1970: 556). Türünün sıradan örneklerinden olan eser, herhangi bir önem arz etmemektedir.

Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin Mevlânâ'ya izafe edilen *Aşk-nâme*'nin beyit beyit manzum tercümesi olan *Aşk-nâme* isimli mesnevîsi, aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmış olup 63 beyittir. Bazı nüshalarda yer alan “Hazret-i Mevlânânun *İşk-nâmesinin* beyti beytine

Turkish Studies

tercemesidir” ibaresi de bu hususa açıklık getirmektedir. Mutasavvıf olan birinin dilinden “ilâhî aşk”ın anlatıldığı mesnevî, İbrahim Hakkî'nın divanında yer almaktadır (Külekçi 1997: 73-78).

Türk illerinde en çok saygı gören, en fazla okunan ve en geniş ölçüde şerh edilen, seçmeler yapılan, anlaşılması güç beyitleri için yorumlar düzenlenen, yorumları kuvvetlendirmek için kendisinden hikâye, temsil ve beyitler aktarılan Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si bu asırda Nahîfî tarafından mısra mısra ve kelimesi kelimesine aynı vezinde ve formda üslubunu da koruyarak mükemmel bir şekilde Türkçeye tercüme edilmiştir (Gibb 1999: 323). Tercümede özellikle âhenk ve şiiriyete önem verildiği için sıradan bir tercüme olmaktan çıkan eser, şaire haklı bir şöhret kazandırmıştır. Nahîfî her ne kadar bütün beyitlerde aynı başarıyı gösteremese de, Mevlânâ'nın ihtişamlı söyleyişinin Türkçe nazımda hissedilmesini sağlayacak bir kudret göstermiştir. Mesnevî tercümesinin aslı ve tercümesi dört cilt hâlinde Âmil Çelebioğlu tarafından yayımlanmıştır (*Mesnevî-i Şerîf ve Manzum Nahîfî Tercümesi*, İstanbul 1967-69).

Bu asrın dinî-tasavvufî konulu mesnevîlerinden olan *Enfûsü'l-âfâk*, Nahîfî tarafından aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup 1098 beyitten oluşmaktadır. Eserde, ibret alma düşüncesinden hareketle dünya hayatındaki nefislerin insan-ı kâmil olma yolunda katetmesi gereken yollar verilmiştir. Şair, cezbe hâlinin pek işitilmediği beyitlerde, kâinatın taşıdığı ibret dolu hadiseleri düşünerek ve yüce yaratıcının kudretini kavrayarak, samimi bir kalple iman ve amel sahibi olmayı tavsiye etmektedir. Fikhî ve tasavvufî görüşlerin akıldan hareketle verildiği eserde, şeriat, tarikat, marifet ve hikmet merhaleleri de akıcı bir şekilde yer almaktadır (Çomar 2001). Hoca Neş'et'in, Mîrzâ Bîdil'e nazire olarak kaleme aldığı ve kâinat hakkındaki felsefî düşüncelerini ihtiva eden *Tûfân-ı Ma'rîfet* isimli Farsça mesnevîsi vardır. Neş'et, eserini nakşibendî tarikatına girdikten sonra (1754) yazmıştır (Tansel 1990a : 213). Bu eseri, Baltacılar zümresinden olan Hanîf, Türkçe olarak şerhetmiştir (İpekten vd 1988 : 183-84). Neylî, “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla bir rahibin müslüman oluşuyla ilgili olarak 73 beyitlik bir hikâye kaleme almıştır (Erdem 2005 : 360-66). Mustafa Kâ'il'in ise, 1151/1738 tarihinde kaleme aldığı ve tasavvufî dört hikâyeden oluşan *Nâme-i 'Işk* isimli mesnevîsini (Levend 1988 : 137) de burada belirtelim.

Aşk Mesnevîleri

Bu dönemde özellikle XV. ve XVI. asırlarda mükemmel örnekleri verilen çift kahramanlı aşk hikâyelerinden *Leylâ vü Mecnûn*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Vâmuk u Azrâ* yazılmıştır. Diğer türler ise görülmemektedir. Bu da, bu tür hikâyelerin artık rağbetten düştüğünü ve ilgi görmediğini göstermektedir. Yazılanlar ise, zayıf ve ses getirmeyen eserler olarak dikkat çekmektedir. Bunda büyük ve üstat şairlerin temayül etmeyip zayıf şairler tarafından kaleme alınmaları en büyük etken olmalıdır. Büyük bir ihtimalle halk, bu konudaki ihtiyacını türünün klasik örneklerini okuyarak gidermeye çalışmıştır (Horata 2006: 544). Bu asırda *Defter-i Aşk ve Fîrûz-nâme* gibi orijinal ve okuyucuya mesaj da veren aşk hikâyelerinin de kaleme alındığı görülmektedir. Özellikle aşk gibi romantik bir konuda bile mesaj verme arzusu, Türk milletinin yaptığı her işte faydayı gözetmesinin bir sonucu olarak kendisini göstermesi bakımından önemlidir.

Örfî (öl. 1186/1772'den sonra), Türkmen şairi Andelîb ve Kafkasyalı şair Nâkâm (öl. 1323/1905) bu asırda *Leylâ vü Mecnûn* yazan şairlerdir. Örfî'nin hiçbir değer taşımayan *Leylâ vü Mecnûn* (Levend 1952, 1959: 330-33)'u 195 beyit olup aruzun “mefâilün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesini oluşturan vakaların ekseriyetinin çıkarıldığı eser, hakiki aşkın Mecnun'da tecellisi tasvir edildikten sonra bitirilmiştir. Böylece hikâyeye tasavvufî bir hüviyet vermek istenmiştir. Eser, Anadolu'da yazılan türünün son örneği olması itibarıyla dikkat çekmektedir. Edirneli Örfî'nin, kendi aşkıyla Leylâ vü Mecnûn hikâyesi arasında bir ilgi kurması sonucu yazmış olduğu *Mahabbet-nâme* isimli bir mesnevîsi daha vardır. Aruzun “mefâilün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan ve 149 beyitten oluşan eserin dili sade üslubu ise anlaşılır bir

Turkish Studies

tarzdadır. Eserde “Hulâsa-i Işk-ı Hakikat” başlığında bir murabba ile mersiye ve terki-bend de yer almaktadır (Gürgendereli trhs.:445-55). Andelîb’in *Leylâ vü Mecnûn* (Levend 1959: 334-47)’u ise manzum-mensur karışıktır. Manzumelerde aruz ve hece vezinleri kullanılmıştır. Türkçe yazılan *Leylâ vü Mecnûn*ların sonuncusu olan Nâkâm’ın eseri ise aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmış olup 2903 beyittir. (Levend 1959: 348-65). Vehbî, Fâ’izî tarafından yazılmaya başlanan *Leylâ vü Mecnûn*’u tamamlamıştır. Bugün kayıp olan eserden alınan 9 beyit *Salim Tezkiresi*’nde kayıtlıdır (İnce 2005: 703-4; Horata 2006: 556). Safâyî ise Âzım (öl. 1124/1712)’i *Leylâ vü Mecnûn* yazan şairler arasında gösterir (Çapan 2005: 416). Köprülü-zâde Es’ad Paşa (öl. 1139/1726), Ahmed-i Mürşidî (öl. 1174/1760) ve Molla Hasan bu dönemde *Yûsuf u Züleyhâ* yazan şairlerdir (Levend 1988: 130). Sâlim bin Mustafa bin Ahmed’in Sultan III. Selîm’e sunduğu ve padişahın ihsanına nail olduğu *Hüsrev ü Şîrin*’i bulunmaktadır (Timurtaş 1997: 504). Kuburî-zâde Abdurrahman Rahîmî (öl. 1127/1715)’nin ise bugün kayıp olan *Vâmık u Azrâ*’sı vardır (Levend 1988: 130).

Bu dönemde yazılan “aşk mesnevîleri”nden olan *Defter-i Aşk* (bak. Kuru 2005)’ta Enderunlu Fâzıl yaşayıp sonradan pişman olduğu 22 aşk macerasının 4’ünden bahsetmiştir. Esere ilâhî aşkın tarifıyla başlanarak tasavvufî ve platonik bir boyut kazandırılmak istenmiştir. Fâzıl, anlattığı dört hikâyede de gerçek aşık gibi davranmış ve İsmail karakteri aracılığıyla tensel zevki adet edinenlerin sonunu kendisinin gözlemleriyle okurlara da göstermiştir. Fâzıl’ın bu eseriyle vermek istediği asıl mesaj, “tağyir”, yani bozulma yan anlamını taşıyan “başkalaşma” ve değişme”dir. Çünkü aşk insanların kalplerinden çıkararak tensel zevke indirgenmiştir. Bundan dolayı İlâhî aşkın değişmeye, bozulmaya karşı tek yol olduğunu ima etmek istemiştir. Yani kendisi de İsmail’deki değişimi görerek mecazî aşkın sadece bir araç, bir “galat” olduğunu görmüştür. Zamanın akışında farklılaşmayan, değişmeyen tek varlık Allah olduğuna göre, kişinin ona yönelmesi ve içerisinde Allah aşkına yer vermesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Edebî hiçbir değeri olmayan eser, içerisinde bulunan mahallî unsurlar bakımından ilgi çekicidir. Özellikle mesnevîde yer alan çingene düğünü oldukça başarılı şekilde tasvir edilmiştir. Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılan ve 438 beyitten oluşan eser basılmıştır (İstanbul 1253). Kâmî’nin klasik mesnevi tertibine uymayan *Fîrûz-nâme* (Ercan 2002)’si konusu itibarıyla orijinal bir eserdir. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılan ve 159 beyitten oluşan mesnevi, bir hükümdarın, azat ettiği kölesinin eşine karşı beslediği aşkı ihtiva etmektedir. Hikâyenin konusu şu şekildedir (Ercan 2002: 120-21):

Dünyaya ilim ve adaletle hükmeden bir Şah vardır. Bu hükümdar bir gün hem yakışıklı hem de zeki olan Fîrûz isimli bir köle alır. Şahın azat ettiği Fîrûz, bir süre sonra Gülruh isimli bir kadınla evlenir. Saraya yakın bir ev alıp eşiyle oraya yerleşen Fîrûz, mutlu bir hayat yaşar. Şah bir seher vakti şehrin yükseklerini seyrederken, bir güzel bir kız görür ve o an ona âşık olur. Bir süre Gülruh’a olan aşkını gizleyen Şah, daha sonra cariyesinden o kızın kim olduğunu öğrenmesini ister. Cariye o güzel kadının Fîrûz’un eşi olduğunu öğrenip Şah’a haber verir. Ancak aşkından divane olan Şah, divanı toplayıp aşkını açıklayarak beylerin görüşünü alır ve Fîrûz’a bir ferman yollar. Şah da bunun akabinde Fîrûz’un evine gider. Gülruh, Şah’ın kötü niyetli oluşunu sezemediği için kapıyı açar. Şah’la aralarında geçen konuşmada, onu bu niyetinden vazgeçirmeye çalışır. Şah onunla kavuşmanın mümkün olmadığını görerek üzüntüyle oradan ayrılır. Bu sırada evine doğru gelen Fîrûz, Şah’ın kendi evinden çıktığını görür ve çok üzülür. Hiç birşey söylemeden yatan Fîrûz, eşinin ağlamasından uyanır ve sebebini sorar. Eşi, olan biteni anlatarak, Şah’ın kendisine dokunmadığını, günahsız olduğunu açıklar. Fîrûz eşini teselli ederek bu işin tedbirini almaya karar verir. Eşini babasına gönderen Fîrûz, Şah’ın ne yapacağını beklemeye başlar. Bu arada Gülruh’un babası da tedbir almaya karar vermiş ve mahkemeye başvurmuştur. Şah’ın huzuruna çıkan baba şöyle şikâyetle bulunur: Kendisinin

Turkish Studies

sümbülleri, gülleri, şeftalileri farklı olan çok güzel bir bahçesi vardır. Fîrûz bu bahçeyi kendisinden almış, ancak ona bakmayarak harap etmiştir. Oysa Fîrûz'un böyle davranmasının sebebi, o bahçeye giren aslandan korkmasıdır. Şah kendisine anlatılan kıssadan hisseyi çıkararak şu kararı verir: Bahçe Fîrûz'undur ve her ne sebeple olursa olsun, aslan bir daha oraya ayak basmayacaktır. Fîrûz verilen bu karara sevinir ve eşini alarak evine gider.

Kâmî'nin bu eseri, öğüt vermek amacıyla yazılmış temsili bir mesnevî olarak da değerlendirilebilir. Eserin başında bir yöneticide bulunması gereken özelliklere sahip gibi görünen Şah, Fîrûz'un eşini görüp ona gönül verince, sosyal konumuna yakışmayan bir davranış sergiler. Bulunduğu statüye güvenerek Gülruh'a sahip olabileceğini düşünür. Ancak mahkemede anlatılan hikâyenin ardından kendine yakışmayacak bir davranış içine girdiğini anlar ve yanlışından döner. Eserin verdiği diğer bir mesaj ise, evlilikteki sadakat ve güven duygusudur. Sade bir dil ve akıcı bir üslupla yazılan, yer yer halk deyişleri ile deyimlere de yer verilen mesnevînin, müstakil yazmaları bulunduğu gibi bazı divan nüshaları arasında da mevcuttur. Sünbül-zâde Vehbî, Manisa'da kadılık görevinde bulunduğu sırada Sâbit'in etkisiyle kaleme aldığı *Şevk-engîz* (Schmidt 1993) isimli 779 beyitlik mesnevîsinde, bir "zen-perest" ile "mahbûb-perest" arasında geçen kadın ve erkek güzelliği ile ten hazları konusundaki tartışmayı münazara şeklinde anlatmıştır. Mesnevîde geçen yer, eşya ve şahıs isimlerinin cinsî telmihlerle dile getirildiği ve birçok müstehcen beytin bulunduğu eserde işlenen aşk konusu benzeri mesnevîlerde olduğu gibi tasavvufî bir çerçevede ele alınmıştır. Nitekim eserin sonunda her ikisi de kendisine sığınıp hakemliğine başvurdukları bir şeyhin nasihatleriyle ilâhî aşka ulaşmışlardır (Beyzadeoğlu 1993: 56). *Şevk-engîz* Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk* ve *Zenân-nâme* isimli eserleriyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1869). III. Ahmed'in hastalığından derinden etkilenen Râşid, onun duçar olduğu ağır hastalıktan kurtulması için 1500 beyitlik *Sıhhat-âbâd* isimli bir aşk mesnevîsi yazmıştır.

Vahid Mahtumî'nin *Nâme-i Âşıkâne-i Manzûm* isimli mesnevîsi türü içerisinde dikkat çekmektedir. Klasik şiirin aşk anlayışının dile getirildiği eser, daha önceki dönemlerde yaygın olan manzum mektup örneklerinden biridir. Sevenin ağzından sevgiliye yazılan bu kısa mesnevî, 39 beyit olup aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılmıştır (Kahraman 1995: I/70; 2006: 103).

Temsili/Alegorik Mesnevîler

Bu asırda iki tane alegorik mesnevî kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, Türk edebiyatının şaheserleri arasında olan Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı, diğeri ise onun değersiz bir naziresi olan Refîî'nin *Cân u Cânân*'ıdır. Türk edebiyatının seçkin ve büyük mesnevîlerinden olan *Hüsn ü Aşk* (Kocatürk 1944; Gölpinarlı 1968; Okay 1992; Doğan 2002), Şeyh Gâlib'e haklı bir şöhret kazandırmıştır. Dönemi göz önüne getirildiğinde, bizzat kendisinin söylediği "sultân-ı sühan menem diğer nîst"¹ sözünün doğruluğunu perçinlemiştir. Derin ve renkli bir lirizm diliyle ruhun müphem tahassürlerini anlatmaktaki emsalsiz kudreti hiçbir zaman inkar edilemeyen (Kocatürk 1970: 540) şairin de bulunduğu bir mecliste, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ına benzer bir mesnevî yazılamayacağını ifade edilmesi üzerine, 1197/1782-83 yılında altı ay gibi kısa bir sürede aruzun "mefûlü mefâilün feilün" kalıbıyla yazılmıştır. 2042 beyitten oluşan mesnevîde, Hüsn ile Aşk arasında geçen aşk tamamen tasavvufî remizler ve sembollerle anlatılmıştır. Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*'ın "Fahriyye-i Şairâne" bölümünün başında "Tarz-ı selefe tekaddüm etdim / Bir başka lügat tekellüm etdim" diyerek, eserini kendisinden öncekilerden farklı bir şekilde kaleme aldığını, onun daha önce yazılan mesnevîlere benzemediğini ifade etmiş ve eserinin orijinalliğine dikkat çekmiştir. Eserde bir aşk hikâyesinin çerçevesinde mutlak güzelliğe yani Allah'a ulaşmanın

¹ . Söz sultanı benim, benim dışındakiler hiç.

zorlukları ile bu yola giren salikin bir müşdidin yardımına ihtiyacı olduğu anlatılmıştır. Varlık âleminde yokluğa ve gerçek-mutlak varlığa, kesretten vahdete, mecazî aşktan hakikî aşka ulaşılan manevî yolculuğun dile getirildiği hikâyenin olay örgüsü ana hatlarıyla şoyledir (Horata 2004: 480):

Benî-Mahabbet kabilesinden Hüsn ve Aşk, Mekteb-i Edeb'de okurken birbirine âşık olurlar. İki âşık, içinde “feyz havuzu” bulunan “Nüzhetgeh-i Ma'nâ” adındaki bahçede zaman zaman buluşup dolaşırlar. Aynı kabileden Hayret adlı bir kimse bu buluşmayı engellemeye çalışır. Bahçenin “Sühan” adlı ihtiyar, ârif bir mihmandarı vardır. İki âşık birbirleriyle Sühan vasıtasıyla haberleşmeye çalışırlar. Aşk'ın “Gayret”, Hüsn'ün de “İsmet” adlı dadıları vardır. Aşk mektebin “Molla-yı Cünûn” adlı hocasının öğüdü ve Gayret'in tensibiyle kızı babasından ister. Kabile büyükleri ise, kendisinden “Kalp” diyarındaki iksiri alıp getirmedikçe Hüsn'le evlenemeyeceğini söylerler. Aşk, kimyayı bulmak için “Gayret”le birlikte yola çıkar. Yolda birçok tehlikelerle karşılaşır. Düştüğü kuyudan, kendisine âşık olan bir cadının elinden “Sühan” vasıtasıyla kurtulur. Yolda, cinlerle, gulyabanîlerle savaşır, ateş denizini geçmek zorunda kalır. Çin sınırına vardıklarında, Çin padişahının “Hüsn”e benzeyen kızı “Hoş-rübâ”ya gönlünü kaptırır. Kız, onları “Zâtü's-süver” kalesine kapatır. Aşk, “Sühan”ın tavsiyesiyle kaleyi ateşe vererek kurtulur. Kaleyle birlikte kız da yanar. Bu arada “Gayret”i de kaybeder. “Sühan” “Aşk”ı alıp “Kalp” kalesine götürür. “Aşk” “Sühan”ın yardımıyla “Hüsn”ün sarayına varır. O sırada “Hayret”, “İsmet”, “Molla-yı Cünûn” ve diğerleri gelirler. “Sühan” onu çeşitli kılıklarda tehlikelerden kurtaranın kendisi olduğunu, “Hüsn”ü kendisinden ayrı sanması sebebiyle bu tehlikelerle karşılaştığını, “Aşk”ın “Hüsn” Hüsn'ün de “Aşk” olduğunu söyler. “Hayret” Aşk'ı alıp Hüsn'e götürür ve gayb perdesi açılarak Hüsn'e kavuşur.

Hikâyede geçen “Hüsn” Cemâl-i Mutlak olan ilâhî güzelliği, “Aşk” ilâhî güzelliğe ulaşmak isteyen dervişi, “Mekteb-i Edeb” tekkeyi, “Benî-Mahabbet” tarikat mensuplarını, “İsmet” dürüstlüğü, “Gayret” dervişin çabalarını, “Kalp Kalesi” gönlü, “Hoş-rübâ” aklı çelen nefsi, “Molla-yı Cünûn” ve “Sühan” müşidi/şeyhi, yoldaki olaylar, felaket ve gam harabeleri tahammülü ve “Kalp Kalesi”ne yapılan yolculuk ise dervişteki nefis mücadelesini ve tarikatta çekilen çileyi temsil etmektedir. Şeyh Gâlib bu sembollerle aslında dervişliği, daha doğrusu Mevlânâ'nın dervişliğini yani Mevlevîlik tarikatını kendi bedî zevkine uygun bir şekilde anlatmıştır. Nitekim bu sembollerin delilleri umumî hayatta değil, bizzat kendisinin yetiştiği ve çilesini tamamladığı Mevlevî tekkesindedir (Kocatürk 1970: 537).

Döneminin en güçlü münevverlerinden olan Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ı başta din ve tasavvuf olmak üzere, çeşitli etkilerin altında şekillenmiş ve kristalize olmuş bir eserdir. *Hüsn ü Aşk*'a bütüncü bir gözle bakıldığında onda sadece tasavvufdaki vahdet-i vücüd düşüncesinin sembolik ve alegorik anlatımının olmadığı müşahede edilecektir. O klâsik edebiyatın bütün meselelerine vakıf büyük bir sanatkârın, altı aylık müthiş bir beyin fırtınası ile kaleme aldığı fantastik ve poetik yanının tasavvufî yanından hiç de geri kalmadığı bir şiir anıttır. *Hüsn ü Aşk*, diğer bir açıdan bakıldığında, devrin (hattâ devirlerin) modern bir masalı gibidir. Başka bir açıdan bakıldığında da, sanki poetik bir romandır. “Sühan (söz)”, “mânâ mesiresi”, “feyiz havuzu”, “edeb mektebi”, “Hüsn (güzellik)”, “Aşk” gibi şahıs ve yer isimleri kadrosu, ayrıca eserde yer alan “Sözün Ortaya Çıkışı”, “Sözün Gerekliliği”, “Sözün Gerekliliğinin Umumî Oluşu”, “Şairliğin Mahiyeti Hakkında” başlıklı müstakil bölümler hep şiiri, sözü, edebiyatı, lâfız ve mana münasebetlerini, güzel şiirin kalpte ortaya çıkışını, şiirin doğuşuna sebep olan aşk-meşk ilişkisini, şairin kutsal kimliğini, sözün, anlamın üstün değerini hatırlatmakta ve bütün bu hususların bir arada mütalâası, insanda sanki Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ta bir taraftan da fantastik ve sembolik çerçevede içinde şiirin macerasını anlatmak istediği intibamı uyandırmaktadır (Doğan 2002: 16).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Hüsn ü Aşk'ın telifinden kısa bir süre sonra Refî-i Âmidî'nin hem bu esere nazîre yazma hem de Nâbî'yi Şeyh Gâlib'in kınamasından kurtarma ve onun eserinin beş beytine bile nazire yazılamayacağı iddiasına cevap verme düşüncesiyle kaleme aldığı *Cân u Cânân* (Öztoprak 2003; Üstüner 2003)'ı, *Hüsn ü Aşk*'ın fazla başarılı sayılamayacak bir taklididir. Aruzun “mefûlü mefâilün feûlün” kalıbıyla 1205/1790-91 tarihinde yazılan mesnevî, 2267 beyit olup eserin değişik yerlerine 1 kıt'a, 1 rubaî, 2 gazel, 1 terkiib-bend, 1 muhammes ve 3 tardiyye serpiştirilmiştir. Temsîlî bir mesnevî olan *Cân u Cânân*'da bir müridin seyr ü sülûkü beşerî bir aşk hikâyesi aracılığıyla anlatılmıştır (Öztoprak 2000: 50-51; Üstüner 2003: 120):

Arabistan'da aynı kabileden doğup büyüyen Cân ile Cânân, birbirlerini severler. Cânân'la evlenmek isteyen Cân'a, kabile büyükleri, Lâmekân şehrinden Âb-ı Hızır'ı getirmesini şart koşarlar. Teklifi kabul eden Cân, kâmil bir mürşid olan Hüdâ'nın rehberliğinde Saffet kılıcı, Tevekkül zırhı, İhlâs oku, Sıdk yayını kullanarak dev, cadı, gulyabani, cin, şeytan gibi onu sülûktan alıkoyacak engelleri bir bir aşar. Şehvet ateşinden geçer. Benlik ve nefis kalesini ateşe verir. Sonunda yine Hüdâ'nın yardımıyla Lâmekân'a ulaşır. İşte orda sırlar aralanır. Aşılmaz denen çölleri, dağları aşmış, ateş denizini geçmiş ve Lâmekân'a ulaşmıştır. Ancak orası yolculuğa ilk çıktığı yer olan Gülzâr-ı Mahabbet'ten başka bir yer değildir. Köşk aynı köşktür. Başta Hüdâ olmak üzere Cehd, Hayret, Şerm, Meczûb Efendi hepsi oradadır. Ona yolda yardım eden tavus, hüdhüd ve kırlangıç aslında Hüdâ'nın kendisidir. Cân'ın kalbindeki sırlar perdesi açılır. Gülzâr-ı Mahabbet'te başladığı yolculuk Lâmekân'da son bulursa da o, fiziken yine aynı yerdedir. Yolculuk manen yapılmış ve visal gerçekleşmiştir.

Genellikle sade ve akıcı bir dille yazılan eserde, anlatım edebî sanatlarla zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Çok sayıda Türkçe atasözü ve deyimlere yer verilmesi esere farklı bir çeşni kazandırmıştır (Üstüner 2003: 120). Önemli bazı farklılıklarına rağmen üslup, dil ve estetik bakımından *Hüsn ü Aşk*'ın tesirinden kurtulamayan şair, ayrı bir üslup, tarz ve ahenk oluşturamamıştır (Öztoprak 2000: 107).

Tarihî-Destanî-Menkabevî Mesnevîler

Bu asırdaki sosyal yapıda meydana gelen değişime paralel bir şekilde gelişme gösteren tarihî-destanî-menkabevî mesnevîlerdeki gerileme de dikkat çekmektedir. Özellikle XV ve XVI. asırlarda en verimli dönemlerini yaşayan bu türler, çöküş sürecinin hızlanması ve fetih ruhunun zayıflamasına paralel olarak rağbetten düşmüştür. Osmanlıların ilk defa barış yapmaya zorlanan taraf durumuna düştüğü bu dönemde Seyyid Vehbî tarafından kaleme alınan mesnevî formundaki *Sulhiyye*, savunmaya geçişin ya da zihniyet dünyasındaki değişimin tipik bir göstergesidir (Horata 2006: 545).

Kâmî (öl. 1724)'nin Bağdat kadılığı sırasında kaleme aldığı *Behcetü'l-feyhâ* (Yıldırım 1995), bu dönemde kaleme alınan “tarih” konulu mesnevîlerdendir. Eser, Bağdat valisi Hasan Paşa'nın bu bölgedeki aşiretlerin isyanını bastırması ve Bağdat'ta yapılan imar çalışmalarını konu edinmektedir. Hasan Paşa, 19 yıl süren valiliği süresince Arap aşiretlerinin isyanını sert bir şekilde bastırarak bölgede asayiş sağlamıştır. Kâmî, 225 beyitlik mesnevisinde, bizzat şahit olduğu bu isyanları ve onların bastırılmasını realist bir şekilde dile getirmiştir. Yer yer yörenin güzelliklerinin de tasvir edildiği mesnevîde, yöresel kelime ve benzetmelerle süslenmiş, sanat kaygısından uzak bir üslup kullanılmıştır (Horata 2006: 557). *Zafer-nâme*, Antakyalı Münîf (1156/1743-44) tarafından Belgrat Kalesi'nin 1152/1739 tarihinde fethedilmesi üzerine kaleme alınmış 40 beyitlik bir mesnevîdir (Küçük 1999: 13). Bekâyî (öl. 1200/1785-86)'nin III. Mustafa devrinde aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazıp Sadrazam Silâhdâr Mehmed Paşa'ya takdim ettiği 6664 beyitlik *Gazavât-ı Seyyid Battal Gazi*'si, Battal Gazi'nin savaşlarını anlatan ve XI-XIII. yüzyıllarda Anadolu'da teşekkül eden dinî-destanî halk hikâyesinin manzum hâlidir (Küleççi II/1999: 400).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Hasîb, aruzun “mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün” kalıbıyla yaklaşık on sekiz bin beyitten oluşan kaside nazım şekliyle kaleme aldığı *Silkü'l-le'âl-i Âl-i Osmân*'da Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Fâtih Sultan Mehmed döneminin sonuna kadar vuku bulan önemli olayları sultanlara göre bölümlere ayırarak anlatmış ve önemli şahıslar hakkında bilgi vermiştir. Gelibolulu Âlî'nin *Kühü'l-ahbâr*'ını kendisine model olarak kabul eden Hasîb Latîfî, Âşık Çelebi gibi tezkire yazarlarının eserlerinden de yararlanmıştı. Eserde devlet adamları ve âlimlerin yanı sıra şairler de nispeten ayrıntılı şekilde tanıtılmıştır. Eserdeki şairler, yaşadıkları Osmanlı sultanlarının dönemlerine göre bir araya getirilerek Menderes Coşkun tarafından yayımlanmıştır (bak. Coşkun 2002). Eser bu özelliğiyle edebiyat tarihimizde kaleme alınan ikinci manzum tezkire olma hüviyetine sahiptir.

Bu asırda, Na'tî Mustafa Bey konusu menkıbelere dayalı *Edhem-nâme* (Baklaya 1997) isiminde bir eser kaleme almıştır. Aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan ve 1199 beyitten oluşan *Edhem-nâme*, 96/ 714'te Belh şehrinde doğup 162/779'da Şam'da ölen İbrahim bin Edhem'in menkıbeleri anlatılmaktadır (Baklaya 1997; Külekçi I/1999: 338). Arpaemîni-zâde Sâmî, Yemen Meliki Tubba'yı konu edinen bir mesnevî kaleme almıştır. 141 beyitten oluşan mesnevî, aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla nazmedilmiştir (Kutlar 2004: 426-41).

Şehrengizler

Türk edebiyatına has olup bir şehrin esnaf güzelleriyle ilgili mesnevîler olan “şehrengizler” de, bu dönem edebî eserlerinin bir diğer konusunu oluştururlar. XV. asırda Mesîhî'nin *Bursa Şehrengizi* ile başlayan “şehrengiz” yazma geleneğinin bu dönemde de sürdürüldüğü görülmektedir. Bunların en önemli özelliği yerli ve realist olmalarıdır. Belîğ (öl. 1142/1729) 1119/1707'de *Âyîne-i Hûbân* (Abdulkadiroğlu 1997a) adını verdiği şehrengizini aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla nazmetmiştir. 269 beyit olan eserde, Bursa'nın erkek güzellerinden 20 kişi özel hayatlarına uygun düşen sekizer beyitle anlatılmıştır. Bazı kaynaklarda üç cilt olduğu kaydedilen şehrengizden bugün için sadece 9 varaklık bir kısım kalmıştır. Enderunlu Fâzıl, türü içerisinde hem farklılık hem de orijinallik arz eden iki şehrengiz kaleme almıştır. Bunlardan 1207/1792 tarihinde yazılan *Hûbân-nâme*, Reisülküttâb Ebû Bekir Râtib Efendi'ye ithaf edilmiş olup, sevgilinin “Hangi memlekette güzel çoktur?” sorusuna cevap olmak üzere yazılmıştır. Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla kaleme alınan ve 796 beyitten oluşan eserin giriş kısmında güzellik tasavvufi mahiyette ele alınmış, bazı milletlere ait tahliller yapılmış, o döneme göre yeni sayılabilecek çeşitli coğrafi bilgiler verilmiştir. Daha sonra şair, Hindistan'dan Yeni Dünya (Amerika)'ya kadar birçok ülkenin erkek güzellerinin özelliklerini kendi telakkisine göre sıralamıştır. Bu değerlendirme ve tasvirlerde yer yer doğru ve karakteristik görüşler de kendisini göstermektedir. Birçok ülkenin güzellerini konu edinmesi yönüyle türünün diğer örneklerinden ayrılan eser, edebiyatımıza Avrupa kültürünün ve “hafif asri düşüncesinin” girişini yansıtmaya bakımdan da dikkat çekmektedir. Eserin diğer önemli tarafı ise, çeşitli milletlerin ve ırkların hususiyetlerinin görerek, tanıyarak veya öğrenerek yazılmasıdır (Kocatürk 1970: 544; Banarlı, 1987: 783). Bedî zevkten yoksun olup mahallî hayatı çeşitli boyutlarıyla ortaya koyan eser birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1253, 1255, 1258). Yapı olarak *Hûbân-nâme*'ye benzeyen ve onu tamamlayan *Zenân-nâme* (Öztürk 2002), 1101 beyit olup aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. *Hûbân-nâme* için teşekkür eden sevgilinin değişik milletlere mensup kadınlar için eser yazmasını istemesi üzerine yazılan eserin giriş kısmında şair, klâsik şiir adabına göre kadın güzelliğinden söz etmenin abes olduğunu kaydettikten sonra, çeşitli milletlere ait kadınlardan bahsetmiştir (Horata 2006: 550). XVI. asır şairlerinden Azîzî, *Nigâr-nâme* isimli mesnevisinde 23 kadın güzelini üçer beyitle tavsif ederek daha önce kimsenin cesaret edemediği cesur bir adım atmış ve orijinal bir eser ortaya koymuştu (bak. Derdiyok 1997). Enderunlu Fâzıl ise, eserinde Anadolu kadın güzellerinin dışında çeşitli milletlere mensup kadın güzellerini de işleyerek ondan ayrılmıştır. Eser bu yönüyle önemli ve dikkat çekicidir. Şair, bir erkeğin “cins-i latîf”in (güzel kız)

Turkish Studies

beğenisini nasıl kazanabileceğini, nasıl giyinmesi gerektiğini ve ideal güzelin özelliklerini açıklamıştır. Ona göre ideal güzel, 15 yaşında, siyah gözlü, siyah kaşlı, fidan boylu, nazik, nazenin vücutlu, zarif edalı ve ikide bir “abû” demeyen bir kız olmalıdır. Şair daha sonra Anadolu kadınlarını güzelliklerinin yürek yakacak kadar olmaması ve naz ve cilveden yoksun olmaları sebebiyle eleştirirken, zarafet ve güzellik sembolü olarak nitelendirdiği İstanbul kadınlarını övmüştür. İran, Rum, Çerkez, özellikle de Gürcü güzellerini beğenen şair, Yahudi, Ermeni ve Ruslardan nefretle bahsedip, Mısırlıları küçümsemiştir (Horata 2006: 550). *Hubân-nâme*'ye göre daha ilgi çekici olan eserde, kadınlar hamamı ile mahalle baskınının tasvir edildiği bölümler dikkat çekicidir. *Zenân-nâme*'nin de birkaç defa tabedilmiş olmasından (1253, 1255, 1286) oldukça ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Matbu nüshasının müstehcenliği sebebiyle Mustafa Reşid Paşa tarafından toplattırılması ayrıca ilginçtir. Bu dönemde Vâhid Mahtumî (öl. 1145/1732-33) adlı bir şair tarafından *Lâlezâr* isimli bir *Yenişehir Şehrengizi* nazmedilmiştir. Padişahın emriyle İstanbul'dan uzaklaştırılan Mahtumî, Yenişehir'e gelir ve buraya yerleşir. Zamanla yeni dostlar edinen şair, şehrin edebi muhiti içine girerek zevkli günler geçirmeye başlar. Bir gün şehrin ileri gelen dört kişisi/güzeli, buranın son derece güzel yerleri olduğunu, halkının güzel insanlardan oluştuğunu dile getirerek Yenişehir için bir şehrengiz yazmasını teklif ederler ve yazacağı eserin *Lâlezâr* adıyla anılmasını isterler. Mahtumî, bunun üzerine 524 beyitten oluşan *Lâlezâr* isimli eserini, aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla kaleme almıştır. Eserde, 11 erkek güzel vasıflarına uygun şekilde söylenmiş beyitlerle övülmüştür. Gerek üslup, gerekse muhteva yönünden şehrengiz türünün başarılı örneklerinden olan eser, o dönem Yenişehir'inin sosyal ve kültürel hayatını, çeşitli insan tiplerini, eğlencelerini, mimari eserlerini, korularını, bahçelerini, mesire yerlerini, içinden geçen nehrini ve dönemin diğer özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Ayrıca o dönemde, bütün toplum tarafından büyük rağbet gören ve zevk u sefanın sembolü olan lâlenin çeşitli isimlerinin esere yer yer serpiştirilmesi de dikkat çekmektedir (Kahraman 1995: I/48; 2006: 100). Subhî-zâde Aziz'in İstanbul'da yaşayan Sâlih isminde bir güzelin vasıflarından oluşan bir mesnevîsi bulunmaktadır. Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılan eser, 79 beyitten oluşmaktadır (Erdem 2001: 240-48). Bu asırda Râsih de, *Şehrengiz* kaleme alan şairlerdendir (BTK 1987: 292).

Bu dönemde “şehrengiz”ler içerisinde değerlendirebileceğimiz “sahilname”lerin ilk defa yazıldığını müşahede ediyoruz. Boğaziçi'nin iki yakasında bulunan ve kıyıda iskelesi olan sahil beldelerinin çeşitli yönleriyle işlendiği bu tip eseri ilk kaleme alan kişi Mustafa Fennî (öl. 1745)'dir. Aruzun “feilâtün feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılan ve 63 beyit olan *Sâhil-nâme* (Tansel 1976; Öztoprak 2004: 114-18, 134-39), bu dönem mesnevîleri arasında konusu itibariyle ilginç ve orijinaldir. Ayrıca uzun bir aruz kalıbıyla yazılması dikkat çeken diğer bir husustur. Mesnevîde Galata'dan başlanarak Rumeli sahilleri ile Anadolu Hisarı'ndan Fenerbahçe'ye doğru yer alan Anadolu kıyılarında bulunan beldeler birer beyitle tasvir edilmiştir. Eserde bir kısmı bugün unutulmuş 63 semte değinilmiştir. Bu semtlerin tarihî özellikleri belirtilmekle birlikte, daha çok gezi ve eğlence yönlerine dikkat çekilmiştir. Deyim ve mecaz kullanımı bakımından oldukça zengin olan eserde, tasvirlerden ziyade zekâ ve hayal gücüne dayanan mizahî ve nükteli söyleyişler ile yapılan bazı söz oyunları dikkat çekmektedir. 63 beyitlik bu küçük mesnevî gerek bugün unutulmuş yahut isimleri değişmiş mesire yerleri ile sahil köyleri hakkında bilgi vermesi, gerekse o dönemlerde kullanılan mahallî söyleyişleri yansıtmaları bakımından türünün en başarılı ilk örneğidir. Bu orijinal mesnevî, devrinde oldukça beğenilmiş ve İzzet Efendi ile kimliği bilinmeyen başka bir şair tarafından murabba şeklinde başka “sâhil-nâme”ler kaleme alınmıştır. Bunlardan İzzet Efendi'nin eseri (Öztoprak 2004: 118-20, 140-45) divanında yer almaktadır. Kaside nazım şekliyle ve aruzun “feilâtün feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla kaleme alınan eser, 65 beyitten oluşmaktadır. Fennî'nin *Sâhil-nâme*'sine nazire olan eserde, Galata'dan başlamak üzere önce Boğaziçi'nin Avrupa yakası sahilleri Karadeniz'e doğru, sonra Anadolu yakası sahilleri, Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru Fenerbahçe'ye kadar konu edilmiştir. Kasidede 65 semt, en önemli özellikleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

vurgulanarak tanıtılmıştır. Bu dönemde yazılan ve İstanbul’u konu alan mesnevîlerden biri de, hayatı hakkında bilgi bulunmayan Rûhî isimli bir şair tarafından 1132/1719-20 tarihinde kaleme alınan *İstanbul-nâme*’dir. Aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılan ve 350 beyitten oluşan eserde, İstanbul’un yerleşim yerleri, büyük camileri, yalıları, sarayları, eğlenceleri ve hamamları hakkında bilgi verilmiştir (Aydoğdu 2009: 158-86). Kâmî, Bağdat kadılığı esnasında yazdığı 581 beyitlik *Tuhfetü’z-zevrâ*’sında, Bağdat’ta medfun velileri tanıtmıştır. Sarıca-zâde denmekle meşhur olan Râmîz, Edirne’de bulunan tekkelere birer beyitle değindiği bir mesnevî kaleme almıştır (İKTYDK 1967: III/778). Hasîb, aruzun çeşitli kalıplarının kullanıldığı 129 beyitlik *Dergeh-nâme* isimli mesnevîsinde İstanbul’da bulunan 97 tekkeden bahsetmiştir. Muzika-i Hümâyûn hocalarında Emin Efendi de yaklaşık bir asır sonra Kethüdâ-zâde Ârif Efendi’nin menâkıbı sonuna, *Dergeh-nâme* adıyla yeni kurulan on tekkenin isimlerini eklemiştir. Eser, Ârif Efendi’nin menâkıbı ile birlikte tabedilmiştir (*Kethüdâ Ârif Efendi’nin Terceme-i Hâline Zeyl-i Âcizânemdir*, İstanbul 1305, s. 319-29). Neylî ise, Mekke-i Mükerrerme Mevlevîhânesi’nin methi hakkında 13 beyitlik kısa bir mesnevî kaleme almıştır (Erdem 2005: 359-60).

Sâkînâmeler

“Sâkînâmeler” saki, içki, kadeh ve sürahi, sevgili, musiki ve musiki aletleri ile meclisten bahseden daha çok manzum eserlerdir. Bunların hemen tamamında aynı zamanda meyhane-tekke, şarap-ilâhî aşk, saki-mürşit gibi sembol ve tevillerin kullanıldığı tasavvufî bir cihet de bulunmaktadır. Bu sırada da önceki dönemlerde olduğu gibi çeşitli “sâkî-nâme”lerin kaleme alındığı görülmektedir. Bunlardan en dikkat çeken yazdığı mesnevîlerinde Nev’î-zâde Atâ’î’yi takip eden Subhî-zâde Feyzî (öl. 1152/1739-40)’dır. Atâ’î gibi bir “hamse” oluşturma gayreti içerisinde olan şair, dört mesnevîsini divanıyla birlikte hamse olarak nitelendirmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından hamse sahibi olarak kabul edilen şairin mesnevîleri edebî değerden yoksun olup basit bir tahkiye üslûbuyla kaleme alınmışlardır. Ancak bütün bu eserler ihtiva ettikleri mahallî renklerin çokluğu ile dikkat çekmektedir. *Heft-seyyâre* (Arslan 1999: 48-53, 191-259) dışındaki *Mir’ât-ı Âlem-nümâ* olarak da anılan *Mir’ât-ı Süret-nümâ* (Arslan 1999: 53-54, 261-303), *Safâ-nâme* (Arslan 1999: 54-55, 305-62) ve *Aşk-nâme* (Arslan 1999: 55-56, 363-425; Altay 1998)’nin her ne kadar isimleri farklı ise de, bu üç eserin Atâ’î’nin Sâkî-nâme’si tarzında kaleme alındıkları görülmektedir. Yani Atâ’î’nin tek bir eserde anlattığını Feyzî üç ayrı esere yayarak dile getirmiştir. *Mir’ât-ı Âlem-nümâ*’nın Atâ’î’nin *Sâkî-nâme*’sinden ayrılan en belirgin yanları Boğaz ve Hisar tasvirlerinin yer alması, içki sofrası mezelerinin “sıfat-ı nukl-ı letâfet-âver” başlığı altında işlenmesi, meyin tasavvufî boyutuyla ele alınması ve cur’a, dürd, mest-i mey gibi bazı konuların genişletilerek ayrı bölüm hâlinde işlenmesidir. Ayrıca *Mir’ât-ı Âlem-nümâ*’da “hâme”ye seslenişten, “zahid”i kınayış biçimine, hatta bitirirken dostlardan eseri şiir ve vezinden anlamayanlara karşı korumalarını istemeye kadar tamamen Âtâ’î izlenmiştir (Kortantamer 1997: 423). Feyzî *Safâ-nâme*’de Anadoluhisarı ile Rumelihisarı semtlerini, Atâ’î’nin her iki hisar hakkında söylediklerine yakın şekilde ifade etmiş, ancak anlatılan yerlerin alanlarını genişleterek bazı eklemelerde bulunmuştur. Şair bu mesnevîlerinde Atâ’î’nin söyleyişindeki akıcılık, rahatlık ve şiir seviyesine hiçbir zaman ulaşamamıştır. *Heft-seyyâre* ise 1 tevhîd ve 1 naatten sonra birer günde yazıldığı belirtilen 100 ile 310 beyit arasında değişen orijinal 7 hikâyeye ve hâtimedden oluşmaktadır. İlk hikâyede Hacı Ahmed adında bir tüccarın hacca giderken Sakız’da gördüğü bir Hristiyan kızına âşık olması, kâfirlere esir düşmesi, kızın Müslüman olup Hacı Ahmed’le evlenmesi; ikinci hikâyede Ali Çelebi ismindeki bir berberle yaşlı bir kadının önce hülle yoluyla evlenmesi sonra boşanması; üçüncü hikâyede Karaman müftüsünün oğlu Hasan’ın cinler padişahı ile sohbet etmesi ve cinlere esir olup onlardan kurtulması; dördüncü hikâyede Karaman’dan Bursa’ya gelen bir öğrencinin başka bir öğrenciyle arkadaş olması ve gördüğü rüya üzerine odalarında bulunan defneyi bulmaları; beşinci hikâyede Kahveci Halil’in oğlu Şah Osman’ın gördüğü rüyayı başkalarına anlatması, onların “hayır ola” dememeleri üzerine birçok meşakkat çekmeleri ve

Turkish Studies

rüyanın aynen çıkması; altıncı hikâyede bir zampananın namuslu bir kadına musallat olmasıyla başına gelen olaylar ve sonunda tövbe etmesi; yedinci hikâyede ise babasından kalan mallara devlet tarafından el konduğu için zor durumda kalan vazife sahibi birinin oğluna, rüyasında babasının Şam'da bulunduğu işaret edilmesi üzerine onun Şam'a gelmesi ve evinde define bularak rahata kavuşması anlatılmıştır. Hikâyeler genellikle devrin günlük hayatından renkli kesitlerin sunulduğu realist bir görünüme sahip olmakla birlikte, bazen efsanevî kahramanlar ve olaylara da yer verilmiştir. Bu dönemde ayrıca, Şeyhî Mehmed Efendi (öl. 1145/1732) 111 beyitlik bir *Sakî-nâme* kaleme almıştır. Benli-zâde İzzet (öl. 1224/1809)'in aruzun mefûlü mefâilün feûlün kalıbıyla yazılan ve 300 beyit olan *Sâkî-nâme*'si ise manzum hikâye şeklindedir. Bunların dışında Belîğ (öl. 1174/1760)'in “terkib-bend” (Demirel 2005: 390-98), Şeyh Gâlib (öl. 1213/1798-99), Tayyâr Mahmud Paşa (öl. 1223/1808) (Taçalan 1998: 20-22) ve Hoca Neş'et (öl. 1222/1807)'in “terci-bend” nazım şekilleriyle yazılmış “sâkî-nâme”leri bulunmaktadır (Canım 1998: 74-81).

Sergüzeştnameleler, Hasbihaller ve Arz-ı Hâller

Bu asırda, geçmiş dönemlerde olduğu gibi çeşitli “sergüzeşt-nâme”lerin kaleme alındığı görülmektedir. Belîğ ve Halîmî bu dönemde sergüzeşt-nâmesi olan şairlerdir. Belîğ (öl. 1142/1729), 1114/1702 tarihinde yazdığı *Sergüzeşt-nâme-i Fakîr be-Azîmet-i Tokad* (Abdulkadiroğlu 1999b) adlı eserinde, nâib olarak atandığı Tokat'a Bursa'dan giderken çektiği zahmetleri, memuriyet çilesini, azledilişini, maaşın kifayetsizliğini, çevresinde geçim sıkıntısı içinde bulunanların durumunu, makam ve mevki edinme arzusunu, dünya nimetlerinin geçiciliğini ve helal kazanmanın esas olduğunu realist bir şekilde anlatmıştır. 149 beyit olan eser, aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Halîmî'nin ise iki sergüzeşt-nâmesi bulunmaktadır (İKTYDK 1967: III/777).

Yine bu asırda “hasbihâl” türüyle de karşılaşmaktayız. Kânî'nin aruzun “feilâtün feilâtün feilün” kalıbıyla yazdığı *Hasbihâl*'inin (bak. Küçük 1985; Batislam 2003: 17) konusu sosyal eleştiridir. Kânî bu eserinde ilmi, irfanı ve dürüstlüğüyle lâıyk olduğu yere gelemeyen, perişan ve sefil bir hayat süren insanlarla; liyakatsiz ve riyakâr, menfaatperest, dalkavuk, yanında bulunduğu yüksek kademedeki kişilerle övünen, halka kendisini bu yolla kabul ettirmeye çalışan insanları karşılaştırarak, ikinci grupta yer alanların gerçek yüzünü ortaya koymuştur. Konuyu işlemekte büyük bir ustalık sergileyen, tahkiyede, tasvirlerde ve örneklerde başarılı olan Kânî, bu iki grubu mukayese ederken hiciv ve mizah öğelerinden de yararlanmıştı. Hasan Yâver'in *Gül-i Sad-berg*'i de bu türün örneklerindedir. Aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılan ve 100 beyitten oluşan eserde, çok yemenin zararları ve az yemenin yararları üzerinde durulmuştur (Üstüner 2010: 22-23). Reşîd (İKTYDK 1967: III/823) ve Vahîd Mahtûmî (İKTYDK 1967: II/664) hasbihâl kaleme alan diğer şairlerdir.

Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berây-i Sultân Mahmûd Han (Kahraman 1995: I/74; 2006: 103), “arz-ı hâl” türünün bu dönemde yazılan örneklerindedir. Vahid Mahtûmî tarafından aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan mesnevi, 83 beyitten oluşmaktadır. Mahtûmî'nin hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içeren eser, şairin eldeki iki arz-ı hâlden müstakil olanıdır. Kendi ağzından terceme-i hâli olan eser, şairin hayatı hakkında elimizde bulunan en önemli belgelerdendir. Mahtûmî, bilmediğini beyan ettiği bir sebepten dolayı, saray görevlileri arasından Sultan III.Ahmed'in silahşorluğuna kadar yükselmişken, bir anda padişah tarafından sürgüne gönderilmesini bir türlü içine sindirememiş, tekrar İstanbul'a dönebilmek için bütün kapıları zorladıysa da bir sonuç alamamıştır. Nitekim ne kadar uğraşıysa da, Osmanlı bürokrasisinin değişmez kuralı gereği, III.Ahmed'in saltanatı boyunca bir türlü affını (aff-ı şâhâne) sağlayamamıştır. Patrona Halil ayaklanması sonucu III.Ahmed tahttan indirilip yerine I. Mahmud geçince, şair bu *Arz-ı Hâl*'ini yazarak yeni sultana göndermiş, ancak bu suretle İstanbul'a dönebilmiştir. Mahtûmî'nin bir de *Lâlezâr*, isimli şehrengizinin sonunda *Medh-i Kapudan Paşa ve*

Turkish Studies

Arz-ı Hâl-i Vahîd isimli bir arz-ı hâli vardır. Şair, bu *Arz-ı Hâl*'inde, İstanbul'a dönebilmek için padişahla kendisi arasında arabuluculuk yapmasını istediği Kaptan Mustafa Paşa'ya, başından geçenleri tafsilatlı şekilde anlatmış ve mağduriyetini dile getirirken altı yıl boyunca ailesinden uzak kaldığını bildirmiştir. Reşîd (İKTYDK 1967: III/823), Fıtnat Hanım (İKTYDK 1967: 834) ve Nazîm (İKTYDK 1967: II/648) arz-ı hâl kaleme alan diğer şairlerdir.

İnsanın Fizikî Yapısıyla Ahlâkî Yönü Arasında İlişki Kuran Mesnevîler

Eskilerin insanları tanımak açısından çokça rağbet ettikleri, saç, göz, kulak, el, ayak gibi uzuvlardan ve dış görünüşten hareketle ahlâk ve karakter hususiyetlerini, diğer bir ifadeyle zahirinden batınî vasıflarını tahmin ve tespite çalışan “ilm-i kıyâfet” dedikleri bir ilim vardı. Bu yüzyılda kıyâfet ilmiyle ilgili yazılmış tek örnek Erzurumlu İbrâhîm Hakkı'nın *Kıyâfet-nâme*'sidir. Hamdî'nin eseri gibi meşhur olup halk arasında yaygın olan ve *Marifet-nâme*'nin beşinci bölümünde yer alan eser, mesnevî nazım şekliyle ve aruzun “müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılmış olup 141 beyitten oluşmaktadır (Erzurumlu İbrâhîm Hakkı (1993 : 305-47; Çelebioğlu 1979).

Kutsal Yerleri Anlatan Mesnevîler

Bu sırada kutsal mekânlara yapılan yolculukları konu alan mesnevîlerin yazıldığı da görülmektedir. Bunlardan Bosnalı Muhlis'in *Delîlü'l-menâhil ve Mürşidü'l-merâhil* isimli mesnevîsi, manzum bir hac seyahatnamesi olarak dikkati çekmektedir. Aruzun “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılan eser, 891 beyitten oluşmaktadır. Menzil ve konak temelinde kaleme alınan eserde, menziller arasındaki saat mesafeleri özellikle belirtilmiştir. İstanbul'dan Mısır'a kadarki yolculuğunda deniz yolunu kullanan müellif, güzergâhındaki yerleşim birimleri hakkında nispeten ayrıntılı bilgi vermiş, konakların etrafındaki topluluklar hakkında olumlu veya olumsuz değerlendirmelerde bulunmuş ve konaklarda yetişen meyve, sebze ve diğer yiyeceklerden özellikle bahsetmiştir. Eser, içerdiği bilgiler itibariyle kısmen rapor niteliği taşımaktadır (Coşkun 2007). Nâtik'in hacca gidişini ve bu yolculuk esnasında ziyaret ettiği yerleri anlattığı *Tuhfetü'l-haremeyn*'i ise 2789 beyitten oluşmaktadır. Aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan eserde, 21 gazel ve 18 rubai yer almaktadır (Aksoyak trhs.: 573-88).

Manzum Sözlükler

Bu dönemde manzum sözlüklerin sayısında fark edilir bir artış görülmektedir. Bunlardan Abdurrahmân Zâhidî-i Konevî tarafından 1133/1721'de yazılan *Tevfiye*, Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Eser mesnevî şeklinde yazılmış olup bir mukaddime, değişik bahirlerle nazmedilmiş 27 kıt'a ile hepsi “Recez” bahriyle yine mesnevî şeklinde yazılmış 16 kıt'a ve bir hâtîme olmak üzere toplam 635 beyittir. Antakyalı Şeyh Ahmed tarafından 1135/1723'te yazılan *Se Zebân* da Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlük ve gramer kitabıdır. Eserin yazılmasıyla Türk asıllı çocukların Arapça ve Farsça, Arap asıllı olanların Farsça ve Türkçe, sadece Farsça bilenlerin de Arapça ve Türkçe öğrenmeleri amaç edinilmiştir. *Se Zebân*'da nazmedilen Farsça ve Arapça kelimeler *Tuhfe-i Şâhidî* ve *Lügat-i İbni Ferište*'den derlenmiştir. Müellif bu iki sözlükte yer alan ve kendisinin “müstehcen” saydığı bazı kelimelere yer vermemiştir. Eser manzum bir mukaddime, 30 kıt'a ve bir hâtîmeden oluşmaktadır. Bahirlerde nazmedilen kelimeler konulara göre tasnif edilmiş ve her üç dilde birbirinin karşılığı olan kelimeler nazmedilmiş; bazı bahirler de gramere dair konulara ayrılmıştır. Diğer bir sözlük ise *Lügat-i Feyzî* olarak da bilinen *Hoş-edâ*'dır. 1149/1736 yılında Eşref Feyzî tarafından telif edilen eser, 11 kıt'aya taksim edilmiş olup 337 beyittir. Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlük olan eser, *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak kaleme alınmıştır. Ahmed Resmî b. İbrâhîm-i Girîdî tarafından 1153/1740 tarihinde yazılıp muhtemelen kayınpederi Reisülküttâb Mustafa Efendi'ye takdim edilen *Nazm-ı Girîdî*, Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. *Nazm-ı Girîdî*, manzum bir mukaddime ve 14 kıt'adan müteşekkil olup toplam 198 beyittir. *Manzûme-i Keskîn* (Kılıç 2001), *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak 1171/1758 tarihinde

Turkish Studies

Mustafa Keskin b. Osmân tarafından yazılmış manzum Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Eser 74 beyitlik mesnevî tarzında yazılmış bir mukaddime ile 27 kıt'a ve "Der-beyân-i aded" başlığı altında ebcede dair bir kıt'a olmak üzere sözlük kısmı toplam 218 beyitlik bir lügattir. Kıt'aların sonunda bir mısraı Türkçe, diğer mısraı da bunun Farsça tercümesi olmak üzere birer beyit yazılmış; kıt'aların son beyitleri de Tuhfe-i Şâhidî'nin hümayun beyitlerinden seçilmiştir. Manzum Farsça-Türkçe bir sözlük olan *Tuhfetü'l-hâfiz*, Hâfiz Abdullâh b. Halîl b. Alî tarafından 1174/1761 tarihinde Selanik'te nazmedilmiştir. Eser, mensur bir mukaddime ile 36 kıt'aya taksim edilmiş toplam 273 beyitten oluşmaktadır. Eserde nazmedilen Farsça kelimeler *Tuhfe-i Şâhidî*'den derlenmiştir. 17. kıt'adan sonra her kıt'anın bir meslek grubuna ayrılıp kıt'alarda bu mesleklerle ilgili kelimelerin nazmedilmesi dikkat çekmektedir. *Tuhfetü'l-ihvân ve Hediyetü's-sibyân*, sıbyan mekteplerinde Arapça öğrenen öğrencilerin Farsçayı öğrenmelerine de katkıda bulunmak amacıyla Mustafa İlmî b. İbrâhîm tarafından 1186/1772 tarihinde yazılmış Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Müellifin ifadesiyle *Lügat-i Feriştahoğlu*'nun Farsça ve Türkçeye tercümesi olan eser, mensur önsöz dışında, mesnevî tarzında yazılmış 11 beyitlik bir münacat, 33 kıt'a ve iki beyitlik bir tarih kıt'ası olmak üzere toplam 854 beyittir. Sünbül-zâde Vehbî tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Vehbî* (Külekçi 1990), Farsça-Türkçe sözlükler arasında *Tuhfe-i Şâhidî*'den sonra en fazla ilgi gören ve okunan eserdir. *Tuhfe-i Vehbî*, Vehbî'nin resmî bir ziyaret için gittiği İran'da edindiği bilgileri bir eserle değerlendirme ve özellikle de oğlu Lutfullah'a yararlı bir kitap hediye etme arzusuyla 1197/1783'te kaleme alınmış ve Sadrazam Halîl Hamid Paşa ile onun Ârif ve Nûrî adlarındaki iki oğluna hediye edilmiştir. Bazı kaynaklarda *Tuhfe-i Şâhidî* örnek alınarak ve taklit edilerek yazıldığı belirtilen eser için Ahmed Remzî, *Tuhfe-i Şâhidî*'deki Farsça kelimelere çağdaş uygun Türkçe karşılıklar yazılarak nazmedilmiş bir nazire tanımlaması yapar. Eser 93 beyitlik bir mukaddime, 57 kıt'a "İstîlâhât-ı Acem" başlıklı 201 beyitlik sözlük kısmı ile sonunda yer alan 5 beyitlik bir tarih kıt'asından oluşur. Eserde nazmedilen Farsça kelimelerin özellikle şiir ve inşâyâ uygun kelimeler olmasına dikkat edilmiştir. Bu manzum sözlük için de aynen *Tuhfe-i Şâhidî* gibi şerh, tazmin, alfabetik tertip, fihrist, nazire türünde eser ve risaleler yazılmıştır. İlk defa 1213/1798 tarihinde basılan eserin, 1213-1325/1798-1909 yılları arasında değişik matbaalarca 51 ve tarihsiz olarak da 8 baskısı yapılmıştır. Farsça kelimelere çağdaş uygun Türkçe karşılıklar verilmesi, Farsça deyimler ile bazı kelimelerin özel anlamlarına yer verilmesi ve nazımdaki başarısından dolayı *Tuhfe-i Vehbî*'ye muhtelif zamanlarda şerhler, hâşiye ve fihristler ile nazireler yazılmıştır (bak. Öz 1997). Şemsî tarafından yazılan *Tuhfe* de Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. *Tuhfe*, mesnevî tarzında yazılmış bir önsöz ve 81 kıt'aya taksim edilmiş olup 680 beyittir. Eserde yer alan Farsça kelimeler Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si, Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân* isimli eserleri ve *Tuhfe-i Şâhidî*'den derlenmiştir. Müellif Farsça kelimeleri seçerken bunların nazım ve nesirde kullanılabilir olmalarına dikkat etmiş, güzel Türkçe karşılıklar vermeye özen göstermiştir. Osmân Şâkir b. Mustafa-yı Bozokî tarafından 1210/1795-6 tarihinde yazılan *Müselles-nâme-i Şâkir* manzum Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Eser, mesnevî şeklinde yazılmış bir mukaddime, sözlük kısmını oluşturan 42 kıt'a ve yine mesnevî tarzında yazılmış bir hâtimeden oluşmaktadır. Müellifin hafızasında yer alan kelimelerin nazmedilmesiyle oluşturulan eserde 1250 Arapça, 1121 Farsça, 1019 Türkçe kelime bulunmaktadır. (geniş bilgi için bak. Öz 1996: 327-72; Kartal 2003).

Tuhfe-i Vehbî'nin görmüş olduğu rağbet üzerine Sünbül-zâde Vehbî 1214/1799'da III. Selim'e ithafen Arapça-Türkçe manzum lügat olan *Nuhbe-i Vehbî* (Yurtseven 2003)'yi kaleme almıştır. *Tuhfe* tarzında tertip edilen eser, tetkik edilen 120 eserin özeti mahiyetindedir. Şairin sağlığında (1220/1805) basılan eser, *Tuhfe*'nin gördüğü rağbeti görmemiştir. *Nuhbe*'ye Yayaköylü Râşid Efendi tarafından hacimli bir şerh yazılmıştır.

Diğer Mesnevîler

Bu asırda yukarıda zikrettiğimiz konuların dışında da bazı mesnevîlerin kaleme alındığı görülmektedir. Bunlardan harflerin lügat anlamları, kullanılışları, *Kur'ân-ı Kerîm*'deki sayısı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

tecvid ilmindeki vasıfları, Farsçadaki manaları, nücum ilmindeki görev ve kullanılışlarından bahseden Nazîr İbrâhîm'in *Beyân-ı Hurûf-ı Teheccî* isimli mesnevîsi, konusuyla dikkati çekmektedir. 36 beyitten oluşan eser, aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmıştır (Şengün 2006 : 47-48). Yine bu tarzda kaleme alınan İsmâîl Hakkî-i Bursevî'nin *Ma'ânî-i Hurûfu't-teheccî* adında bir mesnevîsi vardır. Mesnevî şeklinde yazılmasına rağmen, uzun bir aruz kalıbı kullanılmasıyla dikkati çekmektedir. Aruzun "mefâilün feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan eser, 38 beyitten oluşmaktadır (Yurtsever 2000: 402-404; İKTYDK 1967 : II/644). Enderunlu Hasan Yâver tarafından 1796 tarihinde aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılıp 429 beyitten oluşan ve şiir, şair ile edebî kurallardan bahseden *Fenniyye-i Eş'âr*, özellikle konusu itibarıyla dikkat çeken orijinal eserlerdendir. Eserde, şiir yazmanın incelikleri ve şairin dikkat etmesi gereken kurallarla ilgili önemli tespitler yer almaktadır. Ayrıca edebî sanatlar ile nazım şekilleri hakkında da bilgi verilip açıklayıcı örnekler sunulmuştur (Üstüner 2009). Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi'nin, Vahîd Mahtûmî'nin şiir ve inşâsını öven mesnevîsi de konusu itibarıyla ilginçtir. Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan mesnevî, 67 beyitten oluşmaktadır (Kutlar 2004 : 393-400). Sâmi'nin musikî makamlarından bahseden başka bir mesnevîsi daha bulunmaktadır. 63 beyitten oluşan mesnevî, aruzun "feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılmıştır (Kutlar 2004 : 419-26). Sünbül-zâde Vehbî, mesnevî tarzında Sultan III. Selîm'e ithafen *Dîvân*'ını nasıl oluşturduğuna dair bir dîbâce/mukaddime kaleme almıştır (Beyzadeoğlu 1993 : 47-49). Sâlim'in kendini övmek için "fahriye" tarzında kaleme aldığı mesnevîsi de bu asırda konusu itibarıyla dikkat çeken eserlerdendir. Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan mesnevî, 92 beyitten oluşmaktadır (İnce 1994: 70-77). Kâmî'nin çocukların dili ile ilgili olarak yazdığı mesnevîsi, konusu itibarıyla orijinallik gösteren eserlerdendir (İKTYDK 1967 : II/639). Nevres-i Kadîm'in kahramanını çeşitli hayvanların oluşturduğu küçük mesnevîlerden oluşan *Destâr-ı Hayâl* isimli bir eseri vardır (Tansel 1990 : 232). Cemâlî-i Uşşâkî'nin 94 beyitten oluşan bir Uşşâkî silsilenamesi bulunmaktadır (İKTYDK 1967: III/756 ; Kılıç 1993: 315). Hâşim Baba ise mesnevî tarzında bir mersiye kaleme almıştır (İKTYDK 1967: 843). Lebîb'in mesnevî nazım şekliyle kaleme aldığı hüsn-i hatla ilgili mesnevîsini de burada zikrederim (İKTYDK 1967: III/897).

Bu asırda, özellikle çeşitli sebeplerle kaleme alınan manzum mektuplar da dikkat çekmektedir. Hatta Kâmî, doğrudan mektup hakkında bir mesnevî kaleme almıştır (İKTYDK 1967: II/639, 642). Sâlim'in *Dîvân*'ın çeşitli sebeplerle yazılan 11 manzum hikâyeden 9'u mesnevî şeklindedir (İnce 1994: 216-52). Safâyî, Râsih'in Küçük Hünkâr denmekle meşhur mahbuba gönderdiği manzum bir mektuba yer vermiştir (Çapan 2005: 220-22). Neylî'nin ise Eyüp Mevlêvîhânesi'nin ziyaret edilişi sırasında takdim ettiği ve Edirne güzellerinin tanıtıldığı bir mektubu vardır. Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan mektup, 96 beyitten oluşmaktadır (Erdem 2005: 367-74). Lebîb-i Âmidî'nin de, Maden Emîni Abdullah Efendi'ye yazmış olduğu 60 beyitlik bir mektubu bulunmaktadır (Kadıoğlu 2003: 373-77). Mehmed Es'ad (İKTYDK 1967: III/893) ve Vahîd Mahtûmî (İKTYDK 1967: II/664) de bu asırda manzum mektup yazar şairlerdendir.

Yapılan herhangi bir kusurdan dolayı pişmanlığın dile getirildiği "i'tizâriyye"ler de bu asırda dikkat çekmektedir. Lebîb-i Âmidî'nin aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya yazdığı 15 beyitlik meznevî ile Vezir Çeteci Abdullah Paşa için kaleme aldığı 30 beyitlik manzumesi bu türdendir (Kadıoğlu 2003: 381-84).

Kısaca belirtmek gerekirse, XVIII. asır mesnevî yazma geleneği açısından önceki dönemlere göre oldukça zayıf bir dönemdir. Özellikle çift kahramanlı aşk ve macera konulu mesnevîler itibardan düşmüş, yerine orijinal ve topluma mesaj da veren realist aşk hikâyeleri yazılmış, dinî-ahlâkî-tasavvufî mesnevîlerde fark edilir bir azalma olmuş, ancak diğer türlere göre yine belli bir oranda rağbet bulmuş, bununla beraber mahallî unsurlarla örülü realist eserlerde gözle görülür bir artış kaydedilmiştir. Bunların çoğunun orijinal eserler oluşu dikkat çekmektedir. Yine

Turkish Studies

mesnevîlerin beyit sayılarının geçmişe oranla daha az oluşu da dikkat çeken diğer bir husustur. Özellikle hem beyit sayılarında görülen bu azalma hem de kısa olmaları sebebiyle bu asır mesnevîlerinin, belli bir oranda müstakil bir eser olarak kaleme alınmadığı, bizatihi şairlerin oluşturdukları *Dîvân*larda kendilerine yer bulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU Abdulkerim (1999), “*Beliğ’in Gül-i Sadberg*’i [Manzum Yüz Hadis Tercümesi]”, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, s. 151-99).
- ABDULKADİROĞLU Abdulkerim (1999a), “Şehrengizler Üzerine Düşünceler ve *Beliğ’in Bursa Şehrengizi*”, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, s. 228-84.
- ABDULKADİROĞLU Abdulkerim (1999b), “*Sergüzeşt-nâme-i Fakir be-Azîmet-i Tokat*”, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, s. 200-27.
- AKKAYA Hüseyin (trhs.), “Nevres-i Kadîm’in *Gazve-i Bedr* Adlı Mesnevîsi”, http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der2/1HAKkaya.htm (23/08/2010).
- AKSOY Hasan (2002), “Türk Edebiyatında Mevlidler”, *Türkler*, 11, Ankara, s. 758-61.
- AKSOYAK İ. Hakkı (trhs.), “XVIII. Yüzyıl Şâiri Edirneli Nâtık’ın Kaleminden Edirne’de Bir Aşk Hikâyesi”, 1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003), trhs.: 573-88
- ALICI Lütfi (2004), “Ârif Süleyman ve *Hilye-i Nebî* Adlı Eseri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, nr. 19, İstanbul, s. 129-48.
- ALPARSLAN Ali (1988), *Şeyh Galib*, Ankara.
- ARSLAN Mehmet (1994), *Pendnâme-i Zarîfî*, Sivas.
- ARSLAN Mehmet (1994a), Zâtî Süleymân Efendi, *Divan ve Sevânihu’n-nevâdir fî-Ma’rifeti’l-anâsır*, Sivas.
- ARSLAN Mehmet (1999), *Subhî-zâde Feyzî, Hamse*, Sivas.
- ALTAY Emine (1998), *Subhizâde Feyzî’nin Hayatı-Eserleri ve Aşk-nâme Mesnevîsi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- AYDOĞDU Orhan (2009), “İstanbul Hakkında Bilinmeyen Bir Mesnevî: *İstanbul-nâme*”, *Turkish Studies [Klâsik Türk Edebiyatında Mesnevî, Prof. Dr. Halûk İPEKTEN Anısına]*, c. 4/7, s. 158-86.
- BALKAYA Halit (1997), Na’tî Mustafa ve *Edhem-nâme Mesnevîsinin* Tenkidli Metni ile İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- BATİSLAM Hanife Dilek (2003), *Hasbihâl-i Sâfî*, İstanbul: Kitabevi.
- BEYZADEOĞLU Süreyya Ali (1993), *Sübülzâde Vehbî*, İstanbul: İklim Yayınları.
- BEYZADEOĞLU Ali (2004), *Sünbülzâde Vehbî, Lutfiyye*, İstanbul: Milî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BİLKAN Ali Fuat (2006), “Mesneviler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 291-306.
- BTK (1987), *Büyük Türk Klâsikleri*, 6, İstanbul: Ötüken-Söğüt.

- CEYHAN Semih (1998), *Abdullâh Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- CEYHAN Adem (2000), "Süleyman Nahîfî'nin *Mevlidü'n-nebî Mesnevîsi*", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, Erzurum, s. 89-141.
- COŞKUN Menderes (2002), *Manzum Bir Şairler Tezkiresi [Hasîb'in Silkü'l-le'âl-i Âl-i Osmân'ındaki Şâir Biyografileri]*, Ankara.
- COSKUN Menderes (2007), *Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnamesi, Delîlü'l-menâhil ve Mürşidü'l-merâhi*, Isparta.
- ÇAPAN Pervin (2005), *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU Âmil (1972), "Süleyman Nahîfî ve *Fazilet-i Savm [Zuhrü'l-âhire]* Adlı Eseri", *Diyanet Dergisi*, 12, Ankara, s. 342-50.
- ÇELEBİOĞLU Âmil (1987), "Süleyman Nahîfî'nin *Hicretü'n-nebî* Adlı Mesnevîsi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, İstanbul, s. 53-87.
- ÇOMAR Arife (2001), *Süleyman Nahîfî, Enîsü'l-âfâk*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- DEMİREL Gamze (2005), *18.Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı [İnceleme-Tenkitledir Metin-Tahlil]*, 2 cilt, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi.
- DERDİYOK İ. Çetin (1997), "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Azîzî'nin *Nigâr-nâme*'sinin Yeni Bir Nüshası", *Türkoloji Araştırmaları, Fuat Özdemir Anısı*, Adana, s. 141-54.
- DOĞAN Muhammed Nur (1990) *Lâle Devri Şairlerimizden İshak Efendi ve Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DOĞAN Muhammed Nur (2002), *Hüsn ü Aşk [Metin Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar]*, İstanbul: Ötüken.
- ERCAN Özlem (2002), "Kâmî Mehmed Efendi ve *Firûznâme*", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, s. 115-34.
- ERDEM Sadık (2001), *Subhî-zâde Aziz ve Dîvân'ı [İnceleme-Metin-Sözlük]*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- ERDEM Sadık (2005), *Neylî ve Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ERDOĞAN Mustafa (2008), "Lütfî Mehmed Dede ve *Hilye-i Mevlânâ* Adlı Eserine Göre Mevlânâ'nın Özellikleri", *Erdem –Doğumunun 800. Yılında Mevlana Özel Sayısı-*, sy. 50, s. 59-81.
- GİBB E.J. Wilkinson (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi*, c. III-V, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖLPINARLI Abdülbâki (1968), *Şeyh Galib-Hüsn ü Aşk*, İstanbul.
- GÖLPINARLI Abdülbâki (1971), *Şeyh Gâlib Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul.
- GÖRE Zehra (2008), "Lütfî Muhammed Efendi'nin *Hilye-i Hazret-i Mevlânâ*'sı", *Erdem – Doğumunun 800. Yılında Mevlana Özel Sayısı-*, sy. 50, s. 111-28.
- GÜÇLÜ Âgâh (1968), *Ahmet Diyarbekrî, Pend-i Ahmedî Kitâb-ı Mürşid*, İstanbul.
- GÜRGENDERELİ Müberra (trhs.), "Edirneli Örfî ve Mesnevîleri", 1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003), trhs., s. 445-55.
- GÜRTUNCA M. Faruk (1973), *Diyarbekrî Es-Seyyid Ahmed Efendi, Kitâb-ı Mürşid Pend-i Ahmediyye*, İstanbul.

Turkish Studies

- HOLBROOK Victoria R. (1998), *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, terc. Erol Köroğlu - Engin Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HORATA Osman (1998), *Esrâr Dede [Hayatı-Eserleri-Şiir Dünyası ve Dîvânı]*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HORATA Osman (2002), “Zihniyet Çözülüştünden Edebî Çözülüşe: Lâle Devri’nden Tanzimat’a Türk Edebiyatı”, *Türkler*, XI, Ankara, s. 573-92.
- HORATA Osman (2004), “Son Klâsik Dönem: Nazım”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, V, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 443-551.
- HORATA Osman (2006), “Klasik estetikte hazan rüzgârları: Son Klasik Dönem (1700-1800) Mesnevîler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 543-60.
- HORATA Osman (2009), *Has Bahçede Hazan Vakti, XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yay.
- İKTYDK, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu* (1967), 4 c., İstanbul.
- İNCE Adnan (1994), *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı [Tenkitli Basım]*, Ankara.
- İNCE Adnan (2005), *Tezkiretü’ş-şu’arâ, Sâlim Efendi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İPEKTEN Haluk – İsen, Mustafa – Toparlı, Recep – Okçu, Naci – Karabey, Turgut (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- KADIOĞLU İdris (2003), *Lebîb-i Âmidî [Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni]*, Doktora tezi, Dicle Üniversitesi.
- KAHRAMAN Bahattin (1995), *Vahîd Mahtûmî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, II c., Konya.
- KAHRAMAN Bahattin (2006), *Vahîd Mahtûmî*, *Osmanlı Araştırmaları-XXVII* (The Journal of Otoman Studies XXVII)- Prof.Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU’na Armağan-III, İstanbul.
- KAPLAN Mahmut (2002), “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkiye*, 11, s. 791-805.
- KÜLEKÇİ, Numan - Turgut KARABEY (1997), *Dîvân, Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KARACA Yusuf (1999), *Süleyman Nahîfî Efendi ve Mevlid’i*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.
- KARPINAR Behsat (1999), *Ahmed Mürşidî’nin Pend-nâme’sinin [ilk 5094] Tenkidli Çeviri Yazısı ve Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi.
- KARTAL, Ahmet (2001), “Türkçe Mesnevîlerin Tertip Özellikleri”, *Bilig*, 19, s. 69-119
- KARTAL Ahmet (2003), *Tuhfe-i Remzî [Manzum Farsça-Türkçe Sözlük]*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KILIÇ Atabey (2001), *Mustafa bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin [İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım]*, Kayseri.
- KILIÇ Mahmut Erol (1993), “Cemâleddîn Uşşâkî” mad., *TDVİA*, 7, s. 314-15.
- KOCATÜRK Vasfî Mahir (1944), *Şeyh Gâlip-Hüsn İle Aşk*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- KOCATÜRK Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- KORTANTAMER Tunca (1997), *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir.
- KÖKSAL M. Fatih, *Mevlid-nâme, Türk Edebiyatında Mevlid Türü ve Yeni Mevlid Metinleri*, Kırşehir.
- KURU Selim S. (2005), "Biçimin Kıskacında Bir Târîh-i Nev-icad : Enderunlu Fâzıl Bey ve *Defter-i Aşk Adlı Mesnevîsi*", *Şinasi Tekin'in Anısına, Uygurlardan Osmanlıya*, İstanbul, s. 476-506.
- KUTLAR Fatma Sabiha (2004), *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Ankara.
- KÜÇÜK Sabahattin (1985), "Divan Edebiyatında Sosyal Tenkid : Ebû Bekir Kânî Efendi'nin *Hasbihâl'i*", *Türk Kültürü*, 262, Ankara, s. 121-28.
- KÜÇÜK Sabahattin (1995), "Enderunlu Fâzıl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul, s. 188-89.
- KÜÇÜK Sabahattin (1999), *Antakyalı Münîf Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÜLEKÇİ Numan - Turgut Karabey (1990), *Tuhfe [Farsça-Türkçe Manzum Sözlük]*, Erzurum.
- KÜLEKÇİ Numan -Turgut Karabey, *Dîvân, Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Erzurum.
- KÜLEKÇİ Numan (1999), *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, 2 c., Erzurum: Aktif Yayınevi.
- LEVEND Agâh Sırrı (1952), "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Örfî'nin Leylâ ve Mecnûn'u", *Türk Dili*, I/12, s. 673-76.
- LEVEND Agâh Sırrı (1957), *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*, İstanbul.
- LEVEND Agâh Sırrı (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- LEVEND Agâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- MAZIOĞLU Hasibe (1974), "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şâirler", *Türkoloji Dergisi*, c. VI., 1, Ankara, s. 31-62.
- MERMUTLU Mehmet Sait (1996), *Ahmed Mürşidî'nin Pendnâmesi [Tenkitli Metin]*, Yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi.
- OKAY Orhan - Hüseyin Ayan (1992), *Şeyh Galip-Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZ Yusuf (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- ÖZ Yusuf (1997) "*Tuhfe-i Vehbî Şerhleri*", *İlmî Araştırmalar*, 5, İstanbul, s. 219-32.
- ÖZTOPRAK Nihat (1994), *Klâsik Türk Edebiyatı'nda Manzum Yüz Hadisler*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- ÖZTOPRAK Nihat (2000), *Refî-i Âmidî, Cân u Cânân*, İstanbul: Türk Gev.
- ÖZTOPRAK Nihat (2004), "Fennî ve İzzet Efendi'nin Sahilnameleri ve Bu Sahilnamelerde Üsküdar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 11, İstanbul, s. 111-48.
- ÖZTÜRK Nebiye (2002), *Zenânnâme, Enderunlu Fâzıl*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- SARICI Emine (2001), *Ârif Süleymân, Hayatı, Eserleri ve Hilye-i Nebeviyye'si [Edisyon Kritik]*, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- SCHMİDT Jan (1993), "Sünbülzâde Vehbî's *Şevk-engîz*: an Ottoman Pornografik Poem", *Turcica*, 25, s. 9-37

- ŞENGÜN Necdet (2006), *Nazîr İbrâhîm ve Dîvânı [Metin-Muhteva-Tahlil]*, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ŞENTÜRK Ahmet Atillâ (2002), *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi.
- ŞENTÜRK Ahmet Atillâ – Ahmet Kartal (2010), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TAÇALAN ÇALIK Nebahat (1998), *Tayyâr (Mahmûd) Paşa [[Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Eserleri ve Dîvân'ının Tenkildi Metni]*, Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi.
- TANSEL Fevziye A. (1976), “Divan Şairlerinden Fennî'nin Boğaziçi Kıyılarını Canlandıran Mesnevîsi: “Sâhil-nâme” (5 fotokopi ile Birlikte)”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, c. XL, 158, s. 331-39.
- TANSEL Fevziye Abdullah (1990), “Nevres” mad., *İA*, 9, s. 231-33.
- TANSEL Fevziye Abdullah (1990a), “Neşet” mad., *İA*, 9, s. 212-14.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri (1997), *Makaleler [Dil ve Edebiyat İncelemeleri]*, hzr. Mustafa Özkan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TOLASA Harun (1982), “15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, İzmir, s. 1-13.
- TÜRKERİ Seydi (1999), *Ahmed Mürşidî'nin Pend-nâme'si*, Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi.
- USLUER Usluer (1994), *Süleyman Nahîfî, Hayatı-Eserleri ve Hilyetü'l-envâr'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- ÜNVER İsmail (1986), “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415 -416 - 417, Ankara, s. 430-563.
- ÜSTÜNER Kaplan (2003), *Refî, Cân u Cânân [İnceleme-Metin]*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı yayınları.
- ÜSTÜNER Kaplan (2009), “Şiir, Şâir ve Edebî Kurallara Dair Yazılmış Bir Mesnevî: *Fenniye-i Eş'âr*”, *Turkish Studies [Klâsik Türk Edebiyatında Mesnevî, Prof. Dr. Halûk İPEKTEN Anısına]*, c. 4/7, s. 826-92).
- ÜSTÜNER Kaplan (2010), *Enderunlu Hasan Yâver, Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin]*, Ankara: Birleşik.
- ÜZER Fatma Hilâl (2002), *Türk-İslâm Edebiyatında Evliyâ Hilyeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- YASAV Oya (1995), *Hilyetü'l-envâr*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- YILDIRIM Ali (1995), “Kâmî'nin *Behcetü'l-fehyâ* Adlı Mesnevîsi”, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, Elazığ, s. 285-301.
- YILDIZ, Alim (2008), “Şakir Ahmed Paşa'nın *Tertîb-i Nefîs* Mesnevîsi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, s. 179-223
- YURTSEVEN Necmettin (2003), *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatler ve Sünbülzade Vehbî'nin Nuhbe'si*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- YURTSEVEN Murat (2000), *İsmail Hakkî Bursevî, Divan*, Bursa: Arasta Yay.